

Нат Катеря Тебдовська

АНДРОМАХА

спогади, вірші

Київ
Університетське видавництво
«ПУЛЬСАРИ»
2002

ББК 84.4УКР6
Г27

*Видання здійснено коштом автора
при сприянні Національної спілки
кінематографістів України*

Новій книжці Наталі Гебдовської
можна було б дати назву “Книга про себе”.
Однак їй хибно було б розглядати
як твір автобіографічний,
бо за епізодами з власного життя,
за описом тих людей,
з якими довелось їй працювати,
грати в кіно і на театральних сценах,
за описом суспільних подій,
учасницею яких авторці довелось бути,
прочитується життєпис цілого покоління,
вимальовуються риси самої епохи —
тривожної і складної.

Упорядник Ю. Р. Нечипоренко

ISBN 966-7671-42-9

- © Гебдовська Н. О., 2002
- © М'яковська Н. В., Тичиніна О. С., макет
і художнє оформлення, 2002
- © Університетське видавництво
“Пульсари”, 2002

Червнєве високоліття. *Валентина Запорожець* — 5

АНДРОМАХА

Передмова — 10

Почну від початку — 17

З прекрасними людьми й наодинці з собою — 43

В години натхненної тиші — 77

Не відбирай у пам'яті любов — 99

Реквієм — 107

Я бажаю тобі доріг. *Романс* — 110

Червневе високоліття

Є актори — справжні прихильники своєї доби. Вони — її втілення і виразники. А своїм улюбленицям доба дарує “зоряність” — переповнені зали, визнання й захоплення. Та невблаганний час, притьмарюючи блиск акторського таланту, розриває на шматки кольорові афіши з їхніми іменами, припорошує жовтизною стоси газетних рецензій, залишає на краєчку людських спогадів бліді тіні колишнього зачарування.

Про таких акторів не можна говорити поза часом їхньої доби. Вони нерозривно пов'язані з її турботами, тривогами, радощами й печалями. Акторів, чия слава народжується і забирається часом, прийнято називати кінозірками. Хоч би як ми до них ставились, вони — реальність масового мистецтва, яке є не лише складовою частиною кінематографа, а й духовним надбанням кіноглядачів. Вони нерідко стають взірцем для наслідувань. Їхню етику, лексику, жести і навіть манеру одягатись іноді залобки переймають обожнювачі своїх кумирів.

А бувають випадки, коли в міру незрозумілих, здебільшого якихось особливих збавників, улюбленицем глядачів стає актор другого плану, який зовсім не претендує на статус “зірки”. До таких акторів належить Наталя Олександрівна Гебдовська. Їй притаманні природний талант і інтелігентність. Для артистки Гебдовської ніколи не існувало малих і великих ролей.

— Справжній актор, — говорить Наталя Олександрівна, — повинен уміти грати все. І кількість реплік в тій чи іншій ролі для мене ніколи не мали значення. Важливо, щоб роль була цікавою. Цього досить!

Творчий шлях артистки Н. Гебдовської почався ще в студентські роки. Вже тоді її помітив сам Олександр Довженко, потім були

зйомки у фільмах: “Багата наречена” І. Пир’єва, “Молодість” Л. Лукова, “Як гартувалася сталь”, “Райдуга”, “Нескорені” і “Дорогою ціною” М. Донського, “Партизанська іскра” О. Маслюкова і М. Маєвської, “Женці” і “Високий перевал” В. Денисенка, “Тронка” А. Войтецького... і ще десятки ролей у кінофільмах, які з успіхом демонструвалися на екранах кінотеатрів нашої країни.

Важливим етапом у творчому становленні Наталі Гебдовської стали її програми художнього читання. Вона знайомила слухачів з творами Шевченка, Коцюбинського, Пушкіна, Горького, Байрона...

Вдавалася актрисі її сценічні ролі, зіграні в Київському театрі Червоної армії, Ворошиловградському ТЮГу та Київському академічному театрі ім. Івана Франка.

Успіх Наталі Гебдовської в театрі й кіно ґрунтується передовсім на високій духовності, а самоаналіз і самооцінка — на вистражданому життєв досвіді. Чуйно відгукуючись на все хороше в людині, вона намагається зрозуміти вчинок кожного, захистити легковразливу людину, але ні в якому разі не виправдовуючи її свідомих провин і помилок.

Свого часу Наталія Михайлівна Ужвій клопотала в певних інстанціях про присвоєння артистці Гебдовській звання “Заслужена артистка Української РСР”. Але обставини і байдужість Наталі Олександрівни до будь-яких звань так і залишили її без високих відзнак.

— Гебдовська — талановита актриса, але їй не вистачило характеру, щоб стати зіркою, — говорили на кіностудії.

На що Наталя Олександрівна відповідала:

— Якраз у мене вистачило характеру, щоб не стати нею.

Тримаючи в руці синицю, Наталя Олександрівна ніколи не гналась за журавлем у небі. Та з роками, випустивши в небо й синицю, взяла в руки перо, яке не випускає й сьогодні. Дві поетичні збірки Наталі Гебдовської: “Сповідь артистки” і “Мантри”, що вийшли у видавництві “Довіра”, дають читачеві відчуття, як органічно пульсує її художнє слово, в якому знання людського серця, життєвий досвід і глибокі філософські роздуми про все суще.

15 червня 2000 року Наталя Олександрівна відсвяткувала своє високоліття. Їй виповнилося дев’яносто! Урочистості відбувалися в Республіканському будинку актора. Зал був переповнений. Шановану, талановиту артистку вітали земляки із рідної Березаничини, театральна і кіномистецька громадськість, рідні, близькі й далекі друзі. Сцена, де в м’якому, затишному кріслі сиділа Наталя Олександрівна, в цей вечір перетворилася на барвісту галявину. Розмаїтість квітів вражала своєю яскравістю. Ювілейне торжество відбувалося на високому рівні, в класично-традиційному дусі.

Вітання. Побажання. Подарунки. Вірною своєму талантові залишилась і Наталя Олександрівна.

А сценка, розіграна нею, стала несподіваним сюрпризом і викликала справжній фурор. Але все по порядку.

В одній із пауз, яка трішки затягнулась, Наталя Олександрівна рвучко піднялася з крісла. Її загадкову жіночність окреслила легка, чорна з ніжно-червоною вишивкою сукня (цю сукню, подаровану їй чоловіком у 1940 році, Наталя Олександрівна береже, як найзаповітніший скарб). З граційною елегантністю, дець навіть трохи кокетуючи, вона пройшлась по самому краєчку сцени — посередині зупинилась і, з притаманним їй артистизмом, низько вклонилася. Витримавши паузу, виструнчилась і, приклавши обидві руки до вуст, подарувала всім ніжний повітряний поцілунок. Зал, аплодуючи, підвівся.

Тої ж миті на сцену буквально “злетів” гуртик дівчаток — це студентки театрального інституту вітають легенду українського кіно. Заквітчана й усміхнена Наталя Олександрівна щось промовляє до них. Дівчата весело сміються. Зал все ще аплодує..

І повірте, дорога Наталіє Олександрівно, що Той, на кого Ви заохано чекаєте ще й досі, спостерігаючи зі своєї височини, здається мені, задоволений тим, що відбувається, Він бачить Вас щасливою. Вас, вірну і віддану своєму першому кохання. І Ви, наша українська Андромаха, своїми чеснотами довели, що справжнє кохання іде по висхідній. Роки не мають влади над ним!

Валентина Запорожець

Наталія Геддівська

АНДРОМАХА

спогоди, вірші

Передмова

Першу серйозну статтю про моє творче життя написала українська кінорежисерка Суламіф Цибульник. Ми багато років були знайомі, спілкувалися, симпатизували одна одній, і раптом приходить до мене Міфа й починає розпитувати про моє життя, про ролі, про вірші. З якого це дива?.. Тільки потім я дізналась, що вона була в Березанському міському музеї і побачила там куточок, присвячений мені. Я навіть не сподівалась, що стаття буде надрукована. Проте в газеті “На екранах України” (8 березня 1982 р.) з’явився нарис “Сорок доль за одне життя”, де Міфа писала:

“Буває так: довгі роки знаєш людину, вона живе поруч з тобою, звикаєш до неї і раптом настає мить, коли ти бачиш її наче вперше і тебе вражає незвичайність, винятковість її особистості. Минуло багато років, перш ніж я побачила актрису Наталю Геддовську по-новому і мене здивувала її особиста доля..

Ні для кого не секрет, що кожна жінка прагне бути молодю, красивою, принадною. А тим більше актриса. Бувало, ніхто з студенток не хотів грати ролі літніх жінок, бабусь, а Наталка Геддовська, навпаки, охоче грала ці ролі. Вона навіть не уявляла себе героїнею, її приваблювали образи простих жінок-матерів, за плечими в яких важке трудове життя, сповнене випробувань, тривог за долю своїх дітей, долі трудівниць, зусиллями котрих обробляються ниви і виховуються покоління.

Якби поєднати всі сорок зіграних Н. Геддовською в кіно невеликих ролей в одну кінострічку, це, певне, був би надзвичайно цікавий фільм про жінку-трудівницю.

Не можна не сказати і про літературний хист актриси, вона пише п’єси, вірші. Дозволю собі навести уривок з одного її вірша, який видається мені ідейно-творчим кредо Наталі Геддовської:

*“Двобоєм в серці все життя —
Високе почуття артиста,
І віра в успіх, каяття,
І горе, й радість урочиста.
А на шляху мільйон падінь*

*І стільки ж поривань і звершень.
І грала завжди, ніби вперше,
В світах розчарувань — світи надій...*

А до мого ювілею багато хороших слів подарував мені журналіст Юрій Нечипоренко в статті “Творчістю продовжую життя”.

“Коли людина дожила до 90 років, то вже є подвиг. А якщо вона ще й енергійна, бадьора, з ясним розумом, творчими планами на майбутнє, то — справжній феномен, що викликає глибоку повагу, відвертий захват, білу заздрість! З такими думками святково вдягнені люди, з квітами й радісними усмішками йшли 15 червня до Республіканського будинку актора, щоб сердечно привітати найстаршу артистку українського театру й кіно Наталю Олександрівну Гебдовську. Принагідно скажу, що добрі люди видали до ювілею другий збірник її поезій “Мантри” (перший — “Сповідь артистки” побачив світ у 1992 році), де вона розкрила секрет свого оптимізму, душевної енергії й довголіття.

*Кров пульсує, мов годинник звірений,
Омолоджує моє буття,
У здоров'я, довголіття вірю я,
Творчістю продовжую життя.*

Ось воно сьогоднішнє кредо вже поетеси Н. Гебдовської.

І Наталя Олександрівна, грайливо кокетуючи, відверто зізналась: “Я вже давно граю бабусь, тому й смерті не боюсь”.

Її вітали у віршах і прозі кіноактори-довженківці, театральні діячі (адже Наталя Гебдовська грала на багатьох сценах, понад десятиріччя була заступником голови УТТ), професори-науковці (її син Олександр Лещичевський — кібернетик, доктор наук, член-кор. АН України) і багато бажачих. “Від неї йде здорова духовна сила”, “Подивіться, яка вона гарна жінка!”, “А які чудові вірші пише Наталя Олександрівна...”, “Вас знімали видатні кінорежисери: Довженко, Кавалерідзе, Савченко, Донської, Луков, Пир'єв...”, — говорили промовці. А вона, сухувата, з розумними живими очима, в чорній концертній сукні, подарованій чоловіком-актором ще 1940-го, сиділа серед моря квітів і щасливо усміхалася.

Наталя Олександрівна народилася в далекому Харбіні. Фельдшера-поляка Олександра Гебдовського занесла до

Китаю військова служба, а полтавчанку Одарку Музиченко — мрія підзаробити на посаг. Познайомилися в аматорському драмгуртку. Через рік народилася дочка Наталочка. Ще через рік Гебдовські вже були на Полтавщині, у Верхожирівці, з батьками Одарки. О. Гебдовський почав працювати ветеринаром у Войтові, де Наталочка почала навчатися в школі. На одному з шкільних вечорів, третьокласниця Наталка вперше вийшла на сцену з віршем “Про бабусю”.

У Березані потрапила бадьора комсомолка Гебдовська на очі кінорежисеру Арнольду Кордюму, який знімав художній фільм “Джальма”, і виконала невеличку кінороль. Потім був пересувний Київський Селянський театр.

“В Селянському театрі я грала невеликі ролі, — згадує Наталя Олександрівна, — все через себе пропускала, і мені здавалось, що я була кращою артисткою в душі, аніж на сцені. І коли запросили мене (артистку, комсомолку) в Київський театр імені І. Франка, я відмовилась: “Як же без професійної освіти йти до академічного театру”.

Почала готуватись, щоб вступити до Київського музично-театрального інституту ім. Миколи Лисенка. Що то було за щастя, коли мене прийняли до інституту!.. С. Ткаченко, І. Чабаненко — чудові викладачі. Вони були для мене богами. І хоч би що казали тоді про театр і артистів, це не впливало на мою цнотливу закоханість у професію.

Пам’ятаю, як я завжди взлітала сходами до приміщення інституту на Хрещатику повз вартового, старенького дідуса з великою білою бородою. Одного разу він зупинив мене і каже: “А що, дівчино, може ти вважаєш, що старенькі не захоплюються? Ого, ще й як! Тільки не бійся осуду, а все життя неси свою захопленість”. Я махнула рукою і полетіла далі.

Цю пораду я оцінила в зрілі роки. Особливо, коли спілкувалася з Наталею Михайлівною Ужвій. Вона була набагато старша за мене, та яка захопленість сяяла у всьому, що вона робила. Ця жінка була прекрасною все своє життя. “Дивлячись на Вас, Наталю Михайлівно, — казала я, — мені не страшно старіти”.

На останньому курсі Наталка покохала першокурсника Адольфа Летичевського. Невдовзі вони побралися. Допомогла йому скласти екстерном за повний курс навчання. Деякий час вона була артисткою Київського театру Червоної армії. Потім поїхали разом до Ворошиловградського ТЮГу. Та в мирне щасливе життя увірвалася війна. Адольф

пішов добровольцем на фронт і загинув у 41-му, захищаючи Донбас. А вона — вірна лебідонька — довгі роки чекала повернення коханого, довіряючи свою тугу вішованим рядкам:

*Скільки літ у хвилини тривожні
Мене жаль за тобою пройма.
Я і досі повірити не можу,
Що тебе на цім світі нема...*

Збірка “Мантри” присвячена улюбленому онукові Феліксу Летичевському, актору Київського театру ім. Лесі Українки, якому сердечний напад у 32 роки відібрав життя, залишивши ще одну болючу рану на серці Наталі Олександрівни...

Ювілейного вечора сталася така подія — принесли з друкарні збірник романсів на слова Наталії Гебдовської, музику до яких написав Олександр Летичевський, онук ювілярки. Два з них виконала Оксана, дружина Олександра, під його акомпанемент. Та особливий захват у присутніх викликав виступ першокласника Жени і чотирирічної Вероніки: вони заспівали для прабабусі пісню “Ти ж мене підманула”...

На вечорі були показані фрагменти кіноролей Наталі Гебдовської та короткометражний фільм одного із студентів: Наталя Олександрівна охоче знімається й тепер. Особливо її люблять студенти кінофакультету КДІТМ ім. І. Карпенка-Карого. Це лікує її зранене втрацатами серце.

*Голос твій в мені вселенське будить,
Падаєш зірницею вночі —
Я довіку із тобою буду
Поділяти радощі й плачі...*

** * **

*Віриі, ролі мої, мемуари —
Не в майбутнє — в минуле пливу.
У тихенькому плачі гітари —
Ейфорія чудес наяву...*

Так написала у своєму програмному вірші Наталя Олександрівна Гебдовська — одна з найстаріших актрис українського театру й кіно у своїй поетичній збірці “Сповідь артистки”, що побачила світ у 1992 році.

Метелик сів мені на руку —
Чого він хоче, що шука:
Свої радості чи муки?
І завмира моя рука...

А він з небесних оксамитів
Тоненько промені пряде,
І у вигаданій миті
Ясніє хмароокий день.

Піймати б вогник мерехтливий,
Натхнення подих і тепла,
Та порух олівця зрадливий —
І крапля подиву втекла.

А пбдиви — прозоріння діти,
І я щаслива відкриттям:
Так хочеться за ним летіти —
Спочатку починають життя!

“Так хочеться за ним летіти — спочатку починають життя!” Саме цю мету ми й поставили перед собою, аби оповісти про дев’яносторічне життя Н. Гебдовської, насичене цікавими історичними подіями, творчістю, зустрічями з видатними людьми про епоху, яку пережили, перестраждали, перенесли у своєму серці наші матері, наші бабусі, наші старші сучасники...”

Так закінчує свій нарис Юрій Нечипоренко (газета “Говорить і показує Україна”, 29.06.2000 р.).

Все життя я підтримувала зв’язки з рідним містом Березанню, люблю туди навідуватись. І мені було дуже приємно читати в газеті “Баришівські вісті” (за 17.11.1990 р.) теплі слова М. Климчука про враження від перегляду художньої кіноновели “Син приїхав”, дипломної роботи одного з випускників Київського театрального інституту імені І. Карпенка-Карого:

“Сюжет кінострічки ніби й банальний. Син відправив рідну матір до будинку престарілих і забув про неї. І от одержав виклик дирекції.

... У лікарняній тиші, приваблений знайомою з дитинства пісню, син прочиняє двері до кімнати самотньої бабусі і “признає” в ній матір. Насправді ж це чужа мати, а його рідну вчора поховали... Бабуся не спростовує помилки. Її образ артистка в окремих епізодах піднімає до високого образу вселенської Матері, для котрої усі сини — добрі і злі, чуйні і черстві, — рідні. Бабуця втішає черствосерцього заблуканого хлопця, прощаючи його, розраджує й зігриває душевним теплом”.

А от з Ю. Новосельцевим, автором статті “Звезды не гаснут” (“Теленеделя”, 01.02.1997 г.) мені дуже хочеться посперечатись. Я була проти назви статті “Звезды не гаснут”, та він мене не послухав. Мені навіть якось ніяково за таку високу назву, бо я ніколи не вважала себе зіркою.

Один з найстаріших довженківців Фількевич М. О., який писав літопис кіностудії імені Олександра Довженка, сказав: “Гебдовська — талановита артистка, але їй не вистачило характеру стати зіркою”.

На це я можу впевнено заперечити: “Навпаки — у мене вистачило характеру, щоб нею не стати”.

Ще в юності я прочитала у Л. Леонова: “Мир огромен, и его без наглости или благоговения понять нельзя”. Оскільки нахабства у мене ніколи не було, то мені лишається другий життєвий шлях. А він не припускає суети, погоні за популярністю, за званнями й усіяжкими благами. А на це теж потрібен характер, ще й який!

Якось після вдалих заходів у Москві Н. М. Ужвій запропонувала мені: “Давайте подамо документи на присвоєння Вам, Наталю Олександрівно, звання заслуженої артистки”. Я, коли уявила собі, що треба когось переконувати і запевнювати, збирати відгуки й рекомендації, залежати від чийсь підтримки (а то ж не моя “парафія”), то і відмовилась. Такий характер — хіба ж би я кращою стала зі званням?!

* * *

*Оберігай мене, моя любов,
В надію обертай літа і досвід,
Рятуй від пристрастей тих, що серце топлять
І роблять його злиднем і рабом.
Я не шукаю ситого спокою,
Не жebraю я пристрасті сліпої,
Для серця, життєлюбного до болю...
Оберігай для муки осайної,
Для музики, для сонця, для розвою,
Для пам'яті високої земної...
Мене уже нічим не застрахати,
Лише мудрішою я можу стати.
Оберігай мене, любов, як мати.*

Я складаю сердечну подяку людям, які писали про мене: Ю. Нечипоренку, А. Жуковій, Б. Криничуку, Т. Пивоварову, Е. Коснічук, М. Климчуку, М. Виноградовій, Н. Храмовій, А. Підлужній, В. Городецькому, М. Орел.

Спасибі Вам, добрі люди!

Але тепер я хочу сама розповісти про моїх сучасників і друзів, про свій час і свою долю. Тож почну від початку...

*Коли печаль душею володіє,
Здоровий глузд пригнічений не діє,
Зійди на гору спогадів своїх,
Згадай найпотаємніше між них,
Згадай весну і поцілунок перший.
Згадай того, хто вів тебе до звершень...
Хай зазвучить, як знахідка, як рима,
Життя й у відчай неповториме...
Зумій прожити без страху і без гриму!*

ПОЧУВ'Ь ВІД ПОЧАТКУ

Можливо сучасному читачеві, що народився і духовно сформувався в епоху комп'ютерних програм і космічних польотів, усе написане мною видасться архаїчним і недоречним. Можливо! Та треба було не тільки прожити майже віковий перетворення світу, але й народитися за старих, дореволюційних часів.

І сьогодні, повертаючись думками до свого минулого, я бачу перед собою моє покоління. Власне, те коло моїх перевесників у моєму поколінні, в якому я оберталась, набиралася спостережень і вражень, реагувала на факти й події, переживала їх розумом і серцем, тобто формувала своє світосприймання й свій світогляд.

Певна річ, що говорити про моє покоління я хочу з позицій доброзичливості — хіба хтось скаже погано про своє життя? Але життя наше було не просте і не легке, а інколи — складне: і радощів, і горя ми мали сповна.

Тож почну від початку.

Я народилася в далекому Харбїні. Потім мене декілька разів викликали в партійні органи і питали: чому я народилася в Харбїні? Це ж Китай! Але в 1910 році це була Росія. Мій батько поляк, Гебдовський Олександр Феліксович, був фельдшером. Військова служба занесла його до Китаю, а маму, красуню-полтавчанку, Одарку Музиченку — щаслива мрія заробити собі на придане. Вони познайомилися в аматорському драмгуртку. Через рік у них з'явилась я. А ще через рік, батьки переїхали на Полтавщину до маминих батьків у село Верхоярівку. Так я стала українькою на все життя.

Кілька років ми жили у баби Катерини, в якій було десятеро дітей. Коли батько йшов на першу світову війну, нас у мами було четверо, а коли повернувся, то нас уже стало п'ятеро: я — найстарша, сестри — Соня, Люба, Таня і найменший брат Коля.

Баба Катерина запам'яталась мені веселою, доброю і чистюсінькою, завжди ходила в корсетці. Пригадую, які смачні вона пекла перепічки. І щоб вони були ще теплими, приносила нам їх під корсеткою.

Тепер, коли по стількох збіглих роках і десятиліттях я беруся пригадувати своє давнє-прадавнє минуле, то згадується, звичай-

но, багато різних подій і випадків, які не варто переповідати, але найбільше пригадуються не так події, як відчуття. І поміж них найяскравіше — щемливе почуття чи то радощів, чи нав-

*О. Федосівський і О. Музіленко.
Весільне фото*

паки — смутку. Можливо, таке почуття властиве кожній людині поважного віку, коли вже повертаєшся пам'яттю до перших років свого існування. Але я відчуваю це — саме як спогад про щемливе почуття, яке було тоді, давно, в дитячі роки. Бо в'яжуться ці почуття не до кожного спомину, а лише до чимось дорогих і світлих у пам'яті, хоча не можу зрозуміти — чим саме.

Наприклад. В дитинстві у мене було кучеряве волосся, тому й дражнили “баранчиком”, а мама називала “тонкосльозою”, бо я, як тільки

що, одразу ж у сльози.

Пригадую, коли ми грались у дворі з дітками — ліпили з піску хатки — то один хлопчик, менший од мене, підбігав і руйнував мою хатку. Я гірко плакала. Скаржилася мамі. Мама заспокоювала мене і радила: “А ти візьми й провчи того малого шибеника”. І от, коли він знову з розгону розтовк п'ятою мою щойно зліплену хатку, я схопила його за руку. Але не втримала, він вирвався і почав тікати. Я погналася за ним. Довго бігти не довелося, бо він забіг у розчинені двері церкви і на порозі сів. Коли я підбігла, він сидів на церковному порозі і голосно плакав. Я присіла біля нього і теж заплакала. Не знаю скільки ми там проплакали. Прийшла моя мама і забрала нас обох. “І чого ти в мене така тонкосльоза,” — з жалем, дивлячись мені в очі, сказала тоді мама. Мама не помилилася, бо “тонкосльозою” я й залишилась.

Коли в 1918 році на Україну прийшли німці й почали відбирати в селян худобу, яку їм роздали після революції, і повертати колишнім власникам, то княгиня Мещерська, маєток якої був у Войтові, запросила на роботу до себе мого батька. Певний час ми жили в тому маєтку. Батькові доводилось багато

працювати, бо худоби у княгині було багато. Та й селянам батько ніколи не відмовляв. Бувало посеред ночі постукає хтось у вікно і гукне: “Олександр, корова телиться!” Батько враз підхоплювався і їхав на виклик. Уся округа знала його не тільки, як вправного, хорошого ветеринара, а був він ще й дуже майстровитою людиною. В Іванкові сам викопав колодязь. І коли я з онуком Феліксом приїздила на батькову могилу, старі люди ще пам’ятали колодязь Гебдовського.

Я дуже любила свого батька. Навіть його ім’я — Олександр Феліксович, поділила між онуками: старшого назвали Олександром, меншого — Феліксом. Батько помер рано. А мама з п’ятьма дітьми лишилась сама і всіх, як кажуть, “вивела в люди”: Соня стала вчителькою, Люба — лікарем, Таня — журналісткою. А коли я пішла в артистки, Коля (йому тоді було одинадцять років) писав мені в Київ: “Я теж буду або кіноартистом, або кіномеханіком.” І став кіномеханіком.

Своєрідним було наше життя в маєтку Мещерських. Там я пізнала перші уроки суспільної несправедливості. Добре пам’ятаю, як посеред двору стоїть селянин, плаче і щось просить в управляючого. А в цей час Зіна, дочка управляючого, гладить собаку, (пам’ятаю, що собаку звали Леїка) примовляючи: “Он хуже, чем ты, Леечка”. Я обурена, в сльозах біжу до мами, а вона затуляє мені рота й шепоче: “Тихо, Наталочко, тихо, дитинко, ми скоро звідси виберемось”.

І справді, коли селяни збиралися палити маєток Мещерських, вони попередили батька, щоб він виїхав.

Там же, у Войтові, я почала ходити до школи. А в третьому класі, на шкільному вечорі, вперше вийшла на сцену. Читала вірш “Про бабусю”. Коли поверталася зі сцени на своє місце біля мами, то мама запитала у моєї вчительки Софії Боніфатівни: “А чия ж то дівчинка читала про бабусю?” “Ви що — свої дочки не впізнали?” — здивовано відповіла вчителька. Мама лишень засміялася: “От артистка!..” З того пам’ятного вечора й заронилось у моєму серці бажання стати артисткою.

Шкода тільки, що у Войтові була тільки початкова школа і пізніше мені довелося щодня, долаючи кілька кілометрів, ходити до школи в село Лихнівку. Батько дуже боявся за мене і заборонив відвідувати ту школу.

Коли помер Ленін, я дуже плакала: було його шкода. А ще дуже хотілось учитися.

Нарешті, батько влаштувався на роботу в Березані, і я знову почала вчитись. У Березанській школі я брала участь у шкіль-

ному хорі. Під керівництвом одного молоденького вчителя, наш хор, готуючись до святкового концерту, розучував патріотичну пісню. З хором щось не клеїлось, а я тоді запізнилася. І наш керівник з розпачем накинувся на тих, хто теж запізнився. А мене примусив співати саму. Від такої несподіванки у мене перехопило горло. Не пам'ятаю, як і що співала, але слова того керівника запам'яталися мені на все життя: “Дівчинко, у тебе нема ні слуху, ні голосу. Нам у хорі таких не треба”.

Така несправедлива оцінка цього вчителя глибоко вразила мене. Я почала соромитись і вже приховувала свої здібності. Та світ не без добрих людей!

Десять років через два, під час підготовки до першотравневих свят, наша нова старша піонервожата Катя (вона ж готувала і відповідала за всю концертну програму) несподівано, отак навіть з докором, звернулася до мене! “А ти, красуне, чом осторонь стоїш, мов засватана?!”

— У мене ні голосу, ні слуху нема, — категорично відповіла я, повторюючи слова колишнього керівника хору.

— Ану ходи-но ближче! — і вона несподівано взяла кілька акордів на піаніно, — з якої це пісні?

Самодіяльність Березанської школи, 20-ті роки

— Я відповіла одразу ж, не замислюючись. Після уроків Катя душевно поговорила зі мною. І отак — з доброго дива, ні з того ні з цього — заспівала, заохочуючи й мене до того співу.

— І який це дурень сказав тобі, що в тебе

немає слуху? Є в тебе і голос, і слух, і тям. Приходь завтра на хор, а заодно й у драмгурток запишешся. Згода?!

Цей несподіваний урок людяності й заохотив мене до участі в гуртках художньої самодіяльності. Я не пропустила жодного

заняття в драматичному гуртку, відвідувала репетиції хору, читала вірші зі сцени.

А десь через півроку до Березані приїхав справжній театр і я по-справжньому “захворіла” сценою. І в глибині душі все дужче й дужче запалювалась мрією стати артисткою.

Тепер з упевненістю можу сказати, що в Березані почалося моє справжнє дитинство, моя юність, тут я вперше зустрілася з кіно.

1927 рік. На Київській кіностудії, яка ще будувалася, знімався один з перших кінофільмів “Джалма”, за сценарієм В. Охріменка, режисер А. Кордюм. Зйомки проходили в Березані на березі мальовничої річки Недри.

Фільм розповідав про те, як у роки громадянської війни, на Кавказі в боях був поранений українець Микола Барабаш. Чеченка Джальма врятувала, вилікувала і покохала Миколу. Після війни Барабаш з дружиною Джальмою повертається на Україну. Деякі селяни вороже зустріли Джальму. Прозвавши її відьмою, надумали втопити. Але Барабаш з друзями врятував Джальму.

В фільмі знімалися українські актори: Лідія Островська, Іван Кононенко-Козельський, Микола Братерський, Ольга Кізімовська, Е. Розважевська та інші.

Кадр з фільму “Джалма”.
Крайня ліворуч Наталка Федюк

Мені було тоді 17 років. Мати сподівалася видати мене заміж. А я не хотіла — хотіла вчитись. Батько почув, що в акушерську школу беруть тільки дівчат і спокійно влаштував мене туди. Я навчалася в акушерській школі і приїхала в Березань на канікули. У дворі школи молодь грала у волейбол, і Коля Мельник, який був другим режисером у Кордюма і знав мене по школі, запропонував Кордюму зняти мене в епізодичній ролі. В масовках знімалися березанці, шкільні вчителі, драмгуртківці. Мені запропонували епізод, в якому багатії принижували й висміювали Джальму: я сиділа біля хати на колоді, лузала насіння і лушпинням плювала на Джальму.

Другий епізод з моєю участю — на річці дівчата прали білизну, серед них була і я, коли Джальму з каменем на шиї привели топити.

Зйомки “Джалми” і сам образ чеченської дівчини настіль-

ки схвильовали мене, що я остаточно вирішила бути артисткою.

І на моє щастя в 1928 році з Києва до Березані приїхав пересувний Селянський театр. Режисером театру був Юхим Якович Лішанський. Побачивши мій виступ на сцені в художній самодіяльності, він порадив мені приїхати до Києва. Я почала готуватись, батько був дуже проти, бо вважав професію артиста несерйозною. Мама теж не була в захваті від мого рішення. Та я наполягла і сама вирішила свою долю.

Сама добралась до Києва, сама розшукала театр, показала свою програму і була прийнята до трупі. Наш театр був пересувний, тому доводилося багато їздити по селах, виступати в клубах. Одного разу приїхали ми в село Крупіль і мали давати виставу в церкві, яка на той час стала клубом. Але куркулі підпалили церкву і ходили по хатах — шукали серед артистів комсомолку, про яку якимось чином дізналися. А я була єдина комсомолка в трупі. Та добрі люди уночі потайки вивели мене за село і відправили в Київ.

В цьому театрі я подумки програвала всі ролі. Все через себе пропускала, і мені здавалось, що в душі я була кращою артисткою, аніж на сцені. Несподівано мене, юну артистку, запросили до Київського українського театру імені І. Франка. Але я відмовилась, бо не уявляла себе на сцені Академічного театру без професійної освіти.

Працюючи в Селянському театрі, почала наполегливо готуватися до вступу в Київський музично-театральний інститут імені М. Лисенка. І вступила. Це було велике щастя! А викладачі інституту — С. Ткаченко та І. Чабаненко — були для мене справжніми богами. І хоч би хто там що казав про театр і артистів, це не впливало на мої цноти і закоханість у цю професію.

Час збігав швидко. І от я — уже старшокурсниця, відмінниця, полум'яна активістка-комсомолка, готувала міні-виставу для захисту диплому. Він — вродливий, ставний, допитливий і зовсім не сором'язливий абітурієнт. Я була вихована на народних традиціях периферії, любила українську класичну літературу, але чомусь, може бажаючи заявити про творчу індивідуальність, взяла для режисерської дипломної вистави п'єсу американського драматурга, надруковану в журналі "Театр". Він — киянин, син відомого оперного співака, заслуженого артиста республіки Ісаака Летичевського, вихований в інтелігентній сім'ї, начитаний, дещо іронічний,

з перших днів навчання цікавився дипломними виставами випускників, і якось зайшов на мою репетицію.

Посидів, послухав, а після — підійшов до мене: “Вибачте, але сидіти на столі під час роботи зі студентами Вам не личить. Це не Ваш стиль. А ще треба бути делікатнішою у спілкуванні”. Я хотіла обуритися, сказати щось різке, але вчасно стрималась. Більше того, мене привабив цей ввічливий, серйозний і принциповий юнак.

Познайомились. Подружилися. Обом було цікаво розмовляти, обмінюватися думками. Почали часто зустрічатися. А влітку 1934-го разом поїхали в табір відпочинку студентів. Невдovзі приїхала мама Адольфа. Їй сказали, що Адольф пішов з дружиною на річку. Вона прийшла до нас, давай допитуватись: “Ви що — вже побралися?”

— Та ні,— почала я переконувати маму.

Коли мама поїхала, Адольф сказав: “Мою маму вже не переконаєш, так що вважай себе

Наталка ~ студентка Музикально-драматичного інституту ім. М. Лисенка

моєю дружиною”.

Того літа ми побралися, бо вже не могли одне без одного. Жити нам було ніде: у заслуженого артиста республіки Ісаака Летичевського була лише однокімнатна квартира.

За пропозицією Наркомату військових справ України І. Летичевський став одним з організаторів Київського військового театру Червоної армії. Головним режисером нового театру став Юхим Якович Лішанський (це він благословив мене у 1928-му на сценічну стежу, прийняв до Селянського театру).

Саме він у 1934-му запропонував мені своєму свекру: “Хай твоя невістка Наталя Гебдовська попрацює у моєму молодіжному театрі”. Так я стала актрисою і режисером Київського військового театру Червоної армії, хоч за розподілом мала працювати в Київському українському театрі імені І. Франка, де була вже чотири роки на комсомольському обліку.

У 1934 році в Харкові проходив всеукраїнський конкурс музично-театральних інститутів і технікумів. Я поїхала: у моїй програмі був вірш Т. Г. Шевченка “Якби ви знали паничі” і оповідання М. Коцюбинського “Подарунок на іменини”. І була відзначена дипломом переможця. Відтоді я почала серйозно ставитись до читання зі сцени. До мого репертуару входило багато класичної літератури: А. С. Пушкін “Медний всадник”, А. М. Горький “Хан и его сын”, Дж. Байрон “Парізіна”, переказ цієї поеми на українську я зробила сама для себе. Багато років працювала з відомим літератором Дм. Косариком, лекції якого я ілюструвала художнім читанням. Ми були зачинателями такої форми творчої роботи. Це була велика акторська школа.

А 3 травня 1935 року у нас з Адольфом народився син, якого на честь мого батька нарекли Сашком.

У 1937 році Адольф успішно складає іспити екстернатом, отримує диплом, і ми їдемо до Ворошиловграда працювати в Театрі юного глядача. В ТЮГ ми багато і плідно працювали як актори. В 1937 році я вступила до лав комуністичної партії.

Коли ми повернулись до Києва, Адольф почав працювати в театрі Російської драми, удосконалюючи професію режисера у режисера Вершилова, а я стала штатною актрисою Київської

кіностудії художніх фільмів. Ще другокурсницею інституту ім. М. Лисенка я знялась в епізодичній ролі офіціантки робітничої їдальні на Дніпрогесі в картині Олександра Довженка “Іван”. Потім були невеликі ролі у художніх фільмах Леоніда Лукова, Івана Кавалерідзе, у “Щорсі” Олександра Довженка і “Роках молодих” Ігоря Савченка.

Ми були молоді, щасливі, палко кохали одне одного, виховували сина, якого обожнювали, горіли молодим завзяттям, повнотою творчої праці, мріяли, планували майбутнє. Але все

*Роль у спектаклі “Любовь Яровая”.
Театр Червоної армії, 1935 р.*

зруйнувала жорстока війна.

Адольф був знятий з військового обліку за станом здоров'я. Та в перший же день війни він, тоді вже працівник Наркомату культури, вирішив іти добровольцем на фронт. Почав оббивати пороги військкомату і 28 червня 1941 року, в день свого народження, пішов на фронт.

Того дня я знімалась у Ігоря Савченка в картині “Роки молоді”.

Перед війною. Останнє фото

Мене викликали прямо зі зйомок, сказали, що мій чоловік вирушає на фронт і можна з ним попрощатися в школі, на Лютеранській вулиці. В школі було багато новобранців, але я бачила тільки його: він стояв у шерензі, посміхався і весь час мені показував, що не треба хвилюватись. Потім колона йшла вгору, по Круглоуніверситетській вулиці, я бігла слідом. І більше його не бачила... А чекаю все життя... І всі трагедії людські — це про мене і мого чоловіка.

* * *

*Налетіла війна, ще не бачена, —
Не пізнала її здаля.
Тільки сила моя нерозтрачена
На цей берег мене звела.
Я не знаю, чи бачила зблизька я,
Чи мені тільки так здавалось:
Небо й землю орала блискавка,
Як причинна, вона реготалась...
І тепер, коли серце поранене
Про надію благає майбутнє,
Не змирюсь, що немає коханого,
Його долі і його суті...*

Скільки років минуло, а спомин
 Про розлуку і втрату живе:
 Невгамовний, жорстокий, невтомний,
 Боєм тне, наче гострим ножем.
 Скільки років в хвилини тривожні
 Мене жаль за тобою пройма!
 Я і досі повірити не можу,
 Що тебе на цім світі нема.
 І невже потемніють з роками
 Ті хвилини — щасливі, ясні,
 Як торкався ти квітки руками,
 Що і досі живе на вікні?
 Я таки не сама — добре знаю:
 Вивірю я кожну добу
 Не словами: “Тебе вже немає..”,
 А тим щастям, яким мені був!

Перші роки по війні були особливо болісними і сумними. Я все ще чекала дива, але дива творилися тільки не для мене. Відтоді моє життя перетворилося на безкінечний пошук.

Багато разів я писала в м. Подольськ, у Центральний архів Міністерства оборони СРСР, навіть їздила, виступала на радіо, писала в газети, зустрічалась з Сергієм Смирновим, який багато допомагав людям відшукувати одне одного. Але мені він допомогти не зміг. У мене зберігається цілий стос відповідей, але, на жаль, з одним і тим змістом: “Документов 667сп и необходимых документов 218сд за 1941 год на хранении в ЦАМО СССР нет. В связи с этим уточнить судьбу Летичевского А. не имеем возможности”. Нарешті, в 1985 році, озвався пошуковець Василь Андрійович Малаховецький. Від нього я дізналась, що мій чоловік, коли писав останні два листи, був у 218-й шахтарській дивізії. 20 листопада дивізія виступила з Білої Калитви на захід. Почались жорстокі бої за Донбас, в яких майже вся дивізія загинула. Ще через два роки пошуку я знайшла жінку Бровіну Лідію Андріївну, яка воювала в тій же дивізії і була в тому полку і в тому батальйоні, де був мій чоловік. Я з нею зв'язалась і вона прийшла до моєї хати. Ми зустрілись як рідні, вона розповіла багато, що я вже знала з книжки І. З. Акимова “Шахтерская стрелковая”. “А от Летичевского я не пам'ятаю”, — каже Лідія Андріївна. Та коли я показала їй фотографію мого чоловіка, вона сплеснула руками: “Ой, та це ж наш Альбертик! Ми його дражнили “артистом”, він був у нас комсомольським ватажком, я йому внески платила”.

Ми й зараз як сестри зустрічаємося.

Це був останній слід мого чоловіка. Більше ніде і ніколи про нього не чула. Я їздила до Москви, здала фронтові листи, а мені кажуть: “Листи пропавших безвісти будемо друкувати поступово — 41-й, 42-й, 43-й, 44-й, 45-й”. І тільки у 1948 році надрукували листи мого чоловіка.

На зустрічі з
ветеранами 218-ої
дивізії. Зліва направо:
Н. Гебдовська, П. Бойко,
Л. Єрвіна

Я зв'язалась з ветеранами 218-ої стрілецької дивізії, вже оновленої після боїв листопада 1941 — січня 1942 року. Їздила на зустрічі з ними. І тут мені дуже хочеться, щоб у книзі був виступ на радіо нашого шановного диктора Петра Бойка, бо краще, як він, не скажеш.

Петро Бойко
Передача “Дорогі наші
кияни”, 1989 р.
Інтерв'ю з долею

Про Наталю Олександрівну Гебдовську я дозволю собі сказати як про подругу по нещастю. Так склалося, що чоловік Наталії Олександрівни і мій батько воювали в одній 218-й Ромоданівській дивізії. І коли я познайомився з Наталею Олександрівною, то був вражений. Я бачив перед собою жінку, яка прожила багато років, пізнала багато прикрості, добра, зла, лиха, але в неї така свіжість душі, така жадоба знати все, що пов'язано із давно минулим, довоєнним, із тим, де ступала нога її чоловіка, де пролилася кров його, де востаннє бачив небо цей киянин, артист, гарячий комсомольський вожак. І оцей потяг до правди завжди мене дивував, завжди приваблював. Тож я не можу забути силу любові цієї жінки. Якось у Ромодані зустрічалися ветерани 218-ої дивізії в день визволення міста від фашистських загарбників. Організатори запрошували всіх, хто мав причетність до цієї дивізії. Так там опинилися і я, і Наталя Гебдовська. Наталя Олександрівна мала прочитати свої вірші, присвячені чоловікові. Вона привезла з собою чоловікові листи, листи з того далекого 41-го року. А ще з нею прийшов онук з гітарою, щоб виконати покладені ним на музику пісні на слова Н. Гебдовської. Перед самим концертом, коли вже зібралися люди і був заповнений великий зал, коли

панував святковий, піднесений настрій і артисти настроювалися за кулісами, ніби промайнула чорна тінь тих страшних років (комусь не сподобалось, щоб виступала дружина однополчанина, але з того першого складу дивізії, яка майже вся загинула в 1941 році.) Тут же визріла підступна думка тих, хто в 1944 році визволяв Ромодан: “Ті — відступали, а ми — визволяли...”

Кривда була неймовірна. Пригнічені ми вийшли з залу, але, на щастя, організатори нас повернули... Наталя Олександрівна, як ластівка, з'являється на сцені, одягнена в концертну сукню, якусь поетичну і журливу. І почала говорити словами поезії про священну атмосферу спогаду й героїзму, смерті і перемоги... Присутні в залі припишкли, завмерли. Завмерли навіть ті, хто намагався кинути оцю тінь, котра б унеможливила виступ Наталі Олександрівни. Забули й зачарувались.

А коли зачитала листи з 41-го, коли зазвучали пісні, де поетичне слово злилось у щемливу симфонію вдячності, поваги живих до полеглих, сталося те, що важко пояснити, зал аплодував стоячи!

Пізніше я сказав: “Ви ж перемогли, Наталю Олександрівно. Я ж мужчина і то був деморалізований”. Вона тільки усмінулась. Бо дуже любить свого молодого солдата, залишилась вірною своєму єдиному коханню. Кохання ж безсмертне, воно не зношується, не тьмяніє, а як сонце горить і гріє. Оту сукню, в якій Наталя Олександрівна виступала на концерті, її коханий чоловік подарував ще до війни, у 40-му. Сукня не лежить у шафі — там, де Наталя Олександрівна має говорити з людьми душею, спілкуватися серцем, вона завжди на ній: у концертах, на зустрічах, на творчих вечорах — скрізь жінка подумки зі своїм коханим.

* * *

В протиріччях часу я не гаю:
Хай сльоза осяяням пече.
Заповітну сукню одягаю —
Всесвітом спадає на плече.
О, мої тремтіння і видіння,
Треба підніматись до небес,
На Голгофу йти, на воскресіння
Стежкою не знаних ще чудес.

Голос твій в мені вселенське будить,
Падає зірницею вночі —
Я довіку із тобою буду
Поділяти радощі й плачі.
Ти, у мене в пам'яті єдиний,
В долі на краю допоможи
Виступити у найсвітліші днини,
Відчуттями радощі прожить.
Твій дарунок, що перед війною
Радість і любов тайв,
Обпіка безсмертя тайною
І голубить поглядом твоїм.

— А тоді, в 1941-му, мене з дитиною вивезли з першою групою кіношників у Харків, де мав формуватись ешелон для від'їзду до Ашхабада. Я, не знаючи, де мій чоловік, хотіла лишитися в Харкові і прийшла до директора Київського шпиталю, в якому чекали поранених з-під Києва, проситися санітаркою, і мені відмовили — у вас шестирічний син. Я навіть нагадала директору, що перед війною у них лікувався мій свекор, заслужений артист УРСР І. Н. Летичевський. Він пригадав його, тепло відгукнувся, але відмовив.

Та я твердо вирішила залишитися в Харкові, про що й сказала директорові кіностудії Лінійчуку. Він відповів: “За ешелон відповідаю я!” Це було в перших числах серпня, а 10 серпня на світанку до мене на квартиру під'їхав Лінійчук і зі словами: “Я Вас не можу залишити, тут скоро будуть німці”, — посадив у машину і відвіз на станцію.

Моє місце на нарах було поруч з місцем Наді Ратманської (монтажниці кіностудії). Коли я усвідомила, що я їду далеко від тих місць, де воює мій чоловік, де була хоч мізерна надія його зустріти, моєму смутку не було меж. Я не плакала, та коли побачила хлопчика років десяти, що відстав від матері і плакав, я теж розплакалась і вже не могла зупинитися. Надя Ратманська мене втішала, а я їй гірко відповідала: “Сльози — то моя доля, ще маленькою мене мама звала тонкосльозною”.

Ешелон рухався без усякого розкладу: невідомо коли зупиниться, коли почне рухатися. І так — цілий місяць.

У дорозі були різні пригоди, та одна запам'яталась, я із моїм малим хлопцем ледь не відстала від поїзда. Купуючи на якійсь станції в буфеті сирники (до сьогодні їх бачу), я побачила, як наш ешелон почав рухатися. Біжу за ним — в одній руці сирники, другою тримаю синочка — і відчуваю, що не дожену.

На щастя з вагона зіскочив наш замдиректора і допоміг мені з сином опинитись у вагоні. Я всю дорогу з жахом думала, що могло б статися, коли б я відстала від ешелону...

Дорога була складна: спека, задуха, страх відстати, коли треба набрати води, або купити їжу... Я все життя згадую того чоловіка, який підсадив мене й сина у вагон, і Надію Ратманську, яка поступилася своїм місцем біля вікна для мого маленького синочка. І багато іншого...

В Ашхабаді я одержала листа від чоловіка, в якому він писав: *“2 вересня 1941 року. Харків. Нарешті я дізнався, де ви знаходитеся. У бою був поранений. Із Києва, де вас уже не було, мене перевезли до Харкова. Уявляєш собі мою досаду: я прибув до Харкова 8.VIII, а ти поїхала з ешелоном 10.VIII. Рідні мої, про мене не турбуйтеся. Доки на нашій землі не залишиться жодного фашиста, я з Армії не піду. Битимуся до останньої краплі крові. Я радий, що ти будеш працювати на Київській кінофабриці в Ашхабаді. Мені говорили, що ти тут плакала від того, що не знала, де я. І даремно. Навпаки, гнів і ненависть до підлої банди розбійників повинні висушити усі слюзи. Зараз, Натусько, не треба думати ні про що, крім Перемоги. А якщо ти у далекому Ашхабаді будеш почувати себе бійцем — мені легше буде в бою”*.

Писав він мені упродовж вересня й жовтня. Писав майже через день, а то й щодня, хоч листівочку, і все оптимістичне, патріотичне!

“Дорогі мої, поздоровляю вас зі святом, хоча поздоровлення набагато запізниться, та пишу я цього листа в день, коли і ви відзначаєте велику річницю.

З дня на день виступимо. Після вісімнадцятиденного переходу я знаходжусь в новій частині. Мене тут обрали комсоргом роти та редактором бойового листка”.

Закінчуючи листа, він написав:

“Тепер у бою я буду битися краще, ніж раніше, бо маю досвід. Жити хочеться дуже, але тим міцніше буду битися! От і все. Пишіть мені. Лист мене знайде навіть у бою. 7 листопада 1941 року”.

Я писала щодня, та всі листи поверталися назад...

Нещодавно пішов з життя Василь Семенович Костенко — мій земляк, хороша, красива людина, справжній комуніст. Зустрілась я з ним в Ашхабаді, куди він приїхав по завданню

ЦК Компартії України перевірити, як українці влаштовані в Туркменістані. Особливу увагу він приділяв працівникам кіно-студії. З тих пір зародилась наша дружба, яка пройшла крізь війну, важкі післявоєнні роки і до останнього часу. Я дуже люблю і поважаю дружину Василя Семеновича Марусю і його дочок Наташу і Шуру. А тоді, у 1942 році, народився вірш, який я присвятила Василю Семеновичу.

В. С. Костенку

*Цей неймовірно строгий час
Не нестить зустрічами нас,
Все більш розлуками гартує,
Лиш іноді, мов пожартує,
Зведе отак — як нас звело:
Ти нагадав мені село...
Одне із багатьох, звичайне,
Село дитинством уквітчане,
І ті дитячі перші роки...
Коли ще вулиці широкі,
Коли в ставку шумлять моря,
Як марево, встає зоря —
Хороший час! Я не прикрашу,
Коли скажу, що юність нашу,
І сили всі без жалю, щиро
Ми віддавали Батьківщині.
І не забудемо ніколи,
Як п'ютом поливали поле,
Як пахла материнка сильно,
Як в справах комсомольських пильно
Між сел доводилось ходити,
Щоб глибочинь душі збудить
У тих, хто піде з нами в путь.
Ідеш було — жита цвітуть,
І колос в очі зазира.
О, незабутня та пора!
Існує в нас таке гадання:
Щоб знать, чи збудеться бажання,
Зриваєш життій колосок,
Це ще з бабусиних казок —
Як зірваний він розцвіте,
То значить збудеться все те,
Що думаєш... І в колосках
Цвіли бажання, як в казках.
А часом, навіть, те збувалось,*

*Про що й задумати боялись.
Я знаю, вірю, без вагання
Й на цей раз збудеться бажання —
Часу багато не пролине
Ми вернемося в Україну.
Так стиснем міцно наші руки
Не для печалі чи розлуки,
А щоб наблизити той час,—
Що й буде зустрічню для нас.*

Ашхабад, 1942 р.

Після війни Василь Семенович спілкувався й дружив з багатьма українськими діячами культури, особливо з О. П. Довженком і М. Т. Рильським. Дізнавшись, що я пишу вірші, він запропонував:

— Дай мені, Наталко, кілька віршів, я пораджуся з Рильським.

Я писала вірші для себе, не для друку і тому попросила Василя Семеновича не називати мого прізвища і дала кілька віршів, на що сама не наважилася б. Незабаром Максим Тадейович відповів Василю Семеновичу:

“Дорогий Василю Семеновичу! Ви прислали мені чийсь вірші. Я прочитав їх, і ось моя думка. Правда, щоб вірніше про них судити, треба б знати, хто їх автор, а то колись я писав одному дідусеві: “Ви це людина молода, отже вчіться” і т. д. Так чи сяк, а певне враження у мене склалося. Отже:

1) Формально вірші не дуже вправні, є в них подекуди кострубатість, що іноді, може, походить від поспішності, і частенько стрічаються вбогі, банальні рими (річ-ніч), а то й надто приблизні рими (сміх-світ), бувають і чуднуваті образи (“Аж до реберного свисту хочу випити подих свій” або “Моя груди як гаряче каміння”), інколи й мова ніби накульгує (біле каміння — ми звикли білий гарт).

Але:

2) Є безумовно якийсь живий струмок, якась своя теплота, своє бачення світу, любов до конкретного (взяти хоч би вірш “Хіба можна повірити в це,” особливо його вправну й стислу кінцівку), — все це дає мені підстави, що цій людині варто писати, варто зв’язатись із Кабінетом молодого автора (Київ, Ворошилова, 3). Тільки порада — не поспішати в писанні, “думати, читати”.

Оце все.

З привітом М. Рильський. 26/IX 46”.

І лише в 90-і роки саме донька Василя Семеновича Наташа віднесла мої вірші до видавництва Спілки письменників “Український письменник” і в 1992 році вийшла моя перша книжечка поезій “Сповідь артистки”.

9 травня 1983 року мене викликали на зйомку до Музею Великої Вітчизняної війни. Режисер Г. Р. Кохан знімав телефільм “Прискорення”. Коли я прийшла на знімальний майданчик, Григорій Романович взяв мене під руку і каже: “Оце в скульптурній групі, в оцьому бійцеві, ви, мати, пізнали свого сина Івана, що безвісти пропав. Робіть, що хочете. В цьому і полягає ваша роль”.

То було пряме попадання в атмосферу моєї душі, в самісіньку мою долю! Звичайно, я вся затремтіла, і мені потрібен був час, щоб опанувати себе. Але робота є робота. І я почала думати про чоловіка. Гладила холодну бронзу скульптури, називаючи її своїм синочком Іваном. А люди розгублено дивилися: нібито кіно знімають, а жінка насправді плаче? Я згадала, що чоловікові моєму і досі двадцять вісім років, і я йому давно вже в матері гождуся... Синок, якому він з війни писав “розіб’ємо фашистів, і ти підеш до школи”, — вже вчений, професор. І двоє дорослих онуків у мене...

Я плакала. І які там уже можна було слова придумати? Та коли я подивилася епізод, який супроводжувався піснею “Степом, степом”, я відчула, що кращого нічого й не придумаєш...

Ось як писала про цей епізод в газеті “Літературна Україна” журналістка Раїса Скалій:

“Парк слави. Камера вихоплює нескінченний потік людей...

*Родина Косменків:
В. С. Косменко, М. Косменко,
Шуфа, Юра, Наташа*

*Їхня притишена хода примушує за-
тїяти подих, а за мить серце стис-
кається болем — жінка в простень-
кій темній одежині, голова покрита
хусткою, тремтливими руками про-
водить по обличчю бронзового воїна
й падає до його ніг, вимовляючи одне
тільки слово — “Сину!”*

*Так зіграти могла тільки жінка,
в серці якої залишилася незагоєна рана.
Це не гра! Наталя Гебдовська у фільмі
“Прискорення” обіймала не скульп-
туру, а того, хто пішов у вогонь 41-го
і згорів у перші дні війни, — свого чоло-
віка.*

Це невеличкий епізод, але зіграний він так, що не лише героїня фільму — журналістка Анастасія, а й усі, хто дивиться картину, на мить цепеніють, проймаючись відчаєм жінки”.

Цей епізод став етапом у моєму житті: я тепер перечитую фронтів листи якось інакше, філософськи, чи що? І так хочеться, щоб вони увійшли в роман, картину, чи пісню і стали надбанням для людей. А сама згадую про місця боїв та пишу про улюблений Голосіївський ліс:

У Голосіївському лісі

*... Думки — в польоті віці птаці,
А вітерець, що ледь майнує,
Покликав знову до криниці,
Де ми прощались у війну...
Тебе джерельною поїла
І талісман свій віддала...
Тепер не знаю, де й могила?
І де голівоньку ти склав...
Давно бої криваві стихли,
Замість криниці б'є фонтан,
А я під кожним обеліском
Тебе шукаю тут і там.
Ця осінь, видалась ясною
Й минула без тривоги і бід,
А я стражданнями востаю
В підхопленій вітрами світ...*

* * *

*У всьому — Ти, і я невинна,
Що вітер пам'яті не стих,
Зрива осіннє багровиння
Із осокорів молодих.
Ті осокори ти для мене,
Мов гострі пера, умочив
У жовте, чорне і зелене,
Зі мною плакати навчив.
Вести щоденник, щохвилини,
Нести миттєвостей хрести,
Безвістя безкінечне лине,
Писати без адрес листи...
Усе в порядку, я знімаюсь,
Сміюся, плачу і не каюся.*

Уже багато років в День Перемоги і в день народження А. Летичевського приходять він, молодий солдат, у мої сни. І здається мені, що то він стукає серед ночі в шибку. А то лише вітер...

* * *

І сьогодні зима, як учора.
Знову вечір сумний, знову сніг,
Знову очі твої із докором
Подивились на мене у сні.
Ти приходь цієї ночі садами,
Де садили розмай на біду,
Я вінки наплету і віддам їх,
Я до тебе босоніж прийду.
То нічого, що сніг по коліна,
Що морози блищать на горбі,
Мої руки зігріють каміння
І утіхою стануть тобі.
І душа хай зітхне і зі мною
У самого життя на краю,
Я всю ніч на колінах простою,
За невинну провину свою.
Посміхнуся, як ранок настане,
І у вічність до тебе піду,
Від моєї надії розтане
Снігова глибочинь у саду.

* * *

Ой, розлуко-науко, надовго —
Не лічу я вже років-“годин”,
Почуття не зів'яли від того —
Ти у мене і досі один.
І до тебе ніхто не ревнує,
У надії живу, як тоді,
Тільки час сивиною віншує —
Все за те, що я вірна тобі.
Що нема забуття у любові,
А в трагедіях пам'ятних дат
Повторяю я разом з тобою
Імена безіменних солдат...

Чекання

*Стежки ті самі, камінці,
Так само гілочка в руці,
І спомин, спомин, що не крок..
І синь, підкреслена Дніпром,
На хвилях спомини колише,
І відблиск місяця залишив
Криваву стежку на воді, —
Усе так само, як тоді..
У незабутні ті хвилини
Думками й почуттями лину,
І мрію знову, як колись,
Щоб вечір твій і мій зійшлись,
Не хочу вірити — так бува, —
Що я давно уже вдова.*

Коли я одержала повідомлення, що Адольф “пропав без вісті”, навіть думки не допускала — що загинув. Чекала все одно і досі чекаю. Кожного разу, йдучи додому, завжди думаю: “Може, є якась звісточка”.

Переливи

*Переливи, як зливи, струни,
Чим болючіші, глибші, тим ближчі:
Ти не болем у серці стрелиш,
А життям, що сягнуло б найвище.
І не смуток сльозою в очах,
Не пекуча печаль, а лиш подив:
Ти для мене давно вже почав
У весняні дощі переходить...*

Минали роки. І час — неблаганний режисер нашого буття — підкоряючись долі, дарував мені нові враження й знайомства. Пригадую у день народження Валі Івашової, моєї близької подруги, я познайомилась з відомим кінорежисером Борисом Барнетом, який знімав тоді на Київській кіностудії свій знаменитий фільм “Подвиг разведчика”. Пригадую, як він зайшов, весь у снігу, і я побачила привабливого чоловіка. Талановитий, щедрий Борис Васильович довгі роки лишався добрим другом моїм і моєї родини.

* * *

Хоч я й ловлю, необережна,
Мінливу збабу твоїх рис,
Вони, як вигадка, безмежні,
Та жаль, не ти в них відтворивсь,
Не ти всміхнувся, глянув прямо,
Натхненням словом спаленів,
Лише мій суджений по праву
Щомиті ожива в мені.
В мені він буде до схолону
Через скорботи вікові...
І він в життєйській круговерті
Безсмертя знайде у мені.

Шануючи мою вірність чоловікові, Борис Васильович називав мене Андромахою: в давньогрецькому епосі Гомера “Іліада” це дружина Гектора, яка залишалася вірною загиблому воїну.

“... отже, якщо тебе втратити маю,
Краще зійти мені в землю, ніякої більше не буде
Втіхи мені у житті, коли ти осягнеш свою долю.
Далі — лиш горе.”¹

* * *

Мружить очі весна, аж співає,
Скоро викине свіжі бруньки
Соковита верба молодая,
Скоро хмелем набрякнуть думки.
Скоро проліски в листі торішнім
Молоденько проріжуться в світ
І фіалкові сині та тишині
Оченьята почнуть соловить.
Тільки я цього року в порожню
І журливо замислену даль
Подивлюся, похмура й трибожна
Мого серця торкнеться печаль,
Як моря сколихне й загойдає,
Як устої світів лама —
Так яскраво мені нагадає,
Що тебе на цім світі нема.
Що найтяжче весною чи в свято
Відчувати вдовою себе.
Щастя в тім, що роботи багато,
А в роботі — багато тебе!

¹ Гомер. Іліада / Перекл. Б. Тена.— К.: Дніпро, 1978.— С. 119.

*Двобоєм в серці все життя —
Високе почуття артиста,
І віра в успіх, каяття,
І горе, й радість урочиста.
А на шляху мільйон падінь
І стільки ж поривань і звершень.
І грала завжди, ніби вперше,
В світах розчарувань — світи надій...*

З ПРЕКРАСНИМИ ЛОДЬМИ Ї
НАОДИНЦІ З СОБОЮ

Великою подією в моєму житті була зустріч з Олександром Петровичем Довженком. Хто чув голос Довженкових думок, хто бачив його творящим, у того незабутнє в душі проростає, живе і множитья навіки.

Кожен раз повертаючись до літературних творів Олександра Петровича, а особливо творів які ніби написані для акторського виконання: “Незабутнє”, “На колючому дроті”, “Мати” — ніби спілкуєшся з живим Довженком, чуєш його голос, відчуваєш незгасне прагнення до краси і гармонії людських стосунків. І чим довше живеш на світі, тим дорожчою стає пам’ять про живого Довженка. Недарма ж у поважному віці люди найбільше цінують спогади про дитинство і юність. Недарма Олександр Петрович любив старих людей, любив дітей.

У своїй статті “Про красу” Довженко говорить: “Я вважаю, що хороший, глибокий актор повинен бути і серйозним громадянином. Актор повинен пам’ятати, що виконуючи будь-яку роль, він вражає глядача не тільки в плані дорученої йому ролі, але і в особистому внутрішньому своєму плані, який осягає зсередини роль. І чим він значиміший, благородніший і глибший, цей особистий план, тим він більше збагачує, облагороджує роль”.¹

Я мала щастя зніматись у Довженка в картині “Іван” і бігати в “народі” у фільмі “Щорс”. “Народом” Довженко називав масовку.

Приїздить було задалегідь на зйомку й обходить “народ”, як генерал, що любить своїх солдатів, і кожному в очі зазирне, розпитає. От чому кожен почуває себе не в масовці, а у великій ролі — людини з народу.

В “Івані” я грала епізод — офіціантку в чайній. На перегляді з нагоди 50-річчя виходу на екран картини “Іван” я відкрила для себе нові грані життя і людських характерів. “Так от про що говорив тоді Олександр Петрович”, — думала я, згадуючи той далекий 1931-й, а він умів говорити з молодою людиною, як з абсолютно зрілою, як з рівнею. Ніколи не говорив зверхньо. Може, тому посіяне в душах молодих росте, живе і плодоносить зрілими яблуками в житті і творчості. Декорацію чайної, де я була офіціанткою, знімали довгенько. І от одного разу Олек-

¹ Довженко О. П. Твори. — 1960. — Т. 3. — С. 213.

сандр Петрович покликав мене і сказав асистентові, що стояв поруч:

— Я цю дівчину в ролі матері зніматиму.

— Та вона ж молода і..., — спробував заперечити асистент.

— Я сам її гримуватиму.

І справді Олександр Петрович не тільки сам мене гримував, а й переливав у душу молоденькому дівчаті задум цієї картини, і того епізоду. Говорив... говорив... говорив... Звичайно, я не все тоді розуміла. Здавалося, та й справді, що може розуміти юне сільське дівча, яке ще не знало материнства, про стан літньої жінки, шістнадцятилітній син якої упав з ристування будови й розбився на смерть... І от мати біжить до начальника... Хто бачив картину “Іван”, пам’ятає цей епізод: біжить мати, відкриваючи двері..., двері..., двері... І лише пізніше я зрозуміла, як доброта і співчуття отого начальника будови гасить гнів, обурення, горе матері, гамує біль. А поділене горе — півгоря, як кажуть у народі.

Життя подарувало мені чимало зустрічей з О. П. Довженком, це і робота в картині “Іван”, і народні сцени в картині “Щорс” та і в Москві, в його хаті, бувала не раз. А перша ота зустріч, де в юне серце було посіяне зернятко світовідчуття материнства, лишилась незабутньою. Так зі студентських років, та і в театрі потім, коли молоді актриси уникали грати матерів, я завжди прагнула такої ролі. Може, саме тому будь-яку епізодичну роль матері я граю одержимо, черпаючи сили з життя, де мені випало не грати, а бути у ролі вдови, матері, бабусі! І отой, особистий план, я ще вкладаю в поезію.

Кадр з фільму “Іван”

Ще Довженко говорив

*“Низький поріг страждань і болю,
Коли себе не бережеш”.
Не нарікаючи на долю,
Роботу сієш, долю жнеш.
Щоразу серце розривалось
На часточки — і так жило,*

Кадр з картини Ю.Солнцевої
"Буковина", 1939 р.

І що б з людьми не відбувалось —
Небайдуже мені було...
Та як би серце не боліло,
Жила без сліз і утішань,
Тому-то в юності сивіла
Коса і глибшала душа.
Страждала, скрипкою звучала,
Немов її торкав смичок —
На сцені в двадцять п'ять я
грала

Вже матерів, а не дочок.
І ось тепер, стара і сива,
Я граю виключно бабусь...
Та є в моїх бабусях сила,
З якою вмерти не боюсь,
Є життєдайне, життєклич-
не,
Довженківське, розумне, вічне.

У 1945 році я збиралася до Москви й ламала голову, що ж привезти у подарунок Довженкові. Нарешті вирішила: піду пошукаю яблук у саду кіностудії. Та була вже пізня осінь і врожай того літа був не рясний... Тоді я пішла на базар, отой, що тоді був на теперішній площі Перемоги,

Проби у О. П. Довженка

купила двоє красивих яблук і повезла Довженкові, готуючись збрехати, що то з його саду...

І ось привітний Довженків кабінет, знайомий рушник, маківки на столі. Олександр Петрович любив роздумувати вголос. А я слухала й мучилась своїм наміром. Брехні я не любила, але тут відступитись не могла від свого задуму...

Мабуть, уже прощаючись, я несміливо вручила ті два яблучка й таки сказала: “Це з Вашого саду!” Подробиць не пам’ятаю, але він якось дивно посміхнувся і сказав своє “спасибі”. Він тримав ті яблука в руках, тільки якоюсь натхненнішою стала розмова. А мене мучило сумління за мою брехню...

Минуло багато років по смерті Олександра Петровича. Зустріла я Петра Масоху, якому розповіла про той факт. Та ще й наказувала йому, щоб він нікому, нікому в світі не розповідав.

І знову минули роки. Приходжу я на ювілей Олександра Петровича в Спілку письменників. Пам’ятаю зворушливий виступ Володимира Денисенка — він виступав як учень Довженка. Він був воістину довженківцем, і як добре, що перша премія імені О. П. Довженка “за кращі сценарії” присуджена саме йому.

Виступив тоді Микола Сом — прочитав свій “свіжий” вірш про жінку, яка купила на базарі яблука, привезла їх Олександр Петровичу і сказала, що вони з його саду. А я сиджу і думаю: “Хто ж іще грішив?” У кулуарах підхожу до Миколи, запитую: “Хто ж вам розказав про таке?”, а він пошепки: “Та то мені Петро Масоха розказав, та тільки це між нами”.

Якось я приїхала до Москви і зателефонувала Олександр Петровичу:

— Негайно їдь до мене, — наказав він.

Довженко жив неподалік від Київського вокзалу, і я швидко добралася до його будинку. Він уже чекав, стоячи, одягнутий у пальто: “Тільки-но зателефонували з радіо, треба йти до них. Ти вже вибач. Але ми з тобою поговоримо по дорозі”.

Олександр Петрович закидав мене питаннями: що в Києві, на студії, як хто себе почуває і де знімається? І раптом він німотно зупинився, ніби аж змалів. Це вразило мене. Я озирнулась у той бік, куди прикипів поглядом Довженко. І побачила звичайну для тих часів (на жаль, і для наших) картину: дівчата навзгінці, самотужки пересувають і вкладають трамвайні рейки. Він підійшов до них: “Боже ж ти мій. Боже ж ти мій, вони ж покликані дітей родити, а не рейки тягати”. Далі до

радіокомітету він ішов мовчки. Таким я його ніколи не бачила. Попрощався якось поспіхом, думаючи про щось своє.

А взагалі з Олександром Петровичем було цікаво ходити вулицями. Він на кожному кроці зупинявся, розповідав щось цікаве про товари у вітринах, про перехожих, про вулиці. Любив погомоніти з людьми. Він був дуже людяний. А головне, особисто для мене, в ньому було те, що він умів робити людей талановитими. Бо сам був творцем.

Довженко

*Він був людині справжнім другом
І винахідником краси.
Але не тільки в тім заслуга,
Що серце велетня носив —
Радів і плакав, як дитина,
Не Бог, не Дух, не Прометей,
Душевна і проста людина,
Любив дідів, любив дітей.
І одержимий і багатий,
У кепці козирком назад,
Творив за кіноапаратом,
Навколо посадивши сад.
Страждаючи, не лаяв долю
І їй не ставив у вину,
Що, натерпівшись доволі,
Не довершив свою війну.
Найвища сила його вдачі —
Душі немеркнутий вогонь:
В житті він нас такими бачив,
Як бачимо тепер його!*

* * *

*Мене дражнили Гретою Гарбо чи Г'арбо?
Я ж тоді не знала, хто це...
Довженко запросив мене в кіно на епізод.
А потім пробував на ролю матері
В "Івані". "Іван" — картина історична...
Він розповів про радість материнства,
Про задуми, якими він горів...
З тих пір я граю матерів.
Та Грета Гарбо — зірка із зірок,
Зійшла з свого екрану рано, рано,
А я все граю й граю, й граю,
І розум мій іще не зчах,*

*І вогники в очах,
І пам'ять світла не зів'яла..
А стільки ж я страждань в житті зазнала..
Та, мабуть, вистраждане щастям стало..
І доволіттям і живим Довженківським теплом,
Що правдою і щирістю пекло..
І мудрістю його в душі жило..*

Артистка — це для мене не професія, не робота, це спосіб життя. Бувало так, що по декілька років не знімалась, не грала, але творче існування продовжувалось. Я писала вірші, займалась громадською роботою (працювала в райкомі, була заступником голови УТТ), писала сценарії, п'єси (п'єса “Ми просто люди” була поставлена в Запорізькому театрі ім. Щорса), а вже, коли шила собі вбрання, то тут творчі муки сягали “апогею”. У всьому, що я робила, я була артисткою. Звісно, хотілося більше грати, зніматись, але в простоюваннях не сумувала і ніколи нікому не заздрила. Тоді преса була до мене байдужа, і відсутність її уваги теж не викликала смутку.

В моєму домашньому архіві лише кілька статей про вистави Київського академічного українського театру ім. І. Франка, датованих початком 50-х років. Наприклад, у рецензії на прем'єру вистави “На грані ночі і дня” за п'єсою естонського драматурга (у головних ролях були зайняті народні артисти Наталія Ужвій, Віктор Добровольський, Євген Пономаренко, Дмитро Мілютенко, Олександр Ватуля), аналізуючи сценічні образи, створені відомими майстрами, рецензент зазначає:

“Слід відзначити і гру молодих виконавців: Н. Гебдовської в ролі пані Зааке, С. Феценка — юнака Крістьянсона, Ю. Ткаченко в ролі Інґрід Олсем. У своїй майже безсловесній ролі артистка Н. Гебдовська зуміла виявити повне презирство до мерзенного деспота-чоловіка та назрілий у ній твердий опір йому. Тому з таким величезним здивуванням, з таким жахом зустрічає бухгалтер Зааке її несподівану заяву, що вона, його поневолена вдова-дружина, приєдналася до табору прихильників миру і разом з дочкою підписала “Відозву про мир” (газета “Київська правда” за 12 жовтня 1951 р.).

Кадр з фільму “Зимунд Колосовський”

Після перегляду фільму Г. Кохана “Прискорення” до мене підійшла журналістка, кандидат мистецтвознавства А. Є. Жукова і сказала багато хороших слів про мою невелику, але глибоку роль матері воїна. Згодом з’явилася її стаття, в якій вона писала: “... в ролі матері втілювся весь драматизм долі самої актриси, сила почуттів і вірність пам’яті загиблим”.

Алла Жукова дуже вірно визначила мою головну тему — трагедійність. Коли я грала жінок, матерів з важкими долями, то мені зовсім не потрібні були гліцеринові сльози.

Фільм “Зігмунд Колосовський” режисерів С. Народицького і Б. Дмоховського починався моїм епізодом — на весь екран залите сльозами обличчя скорботної полячки, яка молилася. То був 1945 рік, і я справді молилася за повернення свого чоловіка з війни. Пригадую зйомки у незабутнього А. О. Слісаренка у фільмі “Право на любов”.

*У ролі пані Заак.
Вистава театру ім. І. Франка
“На грані ночі і дня”*

— Тримайте сльозу,— наказав мені Анатолій Олексійович,— я трохи попрацюю з героїнею, а потім будемо знімати Вас.

Ця праця продовжувалася п’ять (!) годин, і я весь час “тримала” сльозу.

Коли я працювала в Москві з О. О. Якубовською, то вона завжди нам казала:

— Найбільше враження на глядача справляє ота непролита сльоза.

* * *

*Зустрічаючи світанок в парку,
Крізь серпанок в далечинь дивлюсь,
Як дощі під сонячною аркою
Райдужно малюють знаки плюс.
Мінуси — утрати опечалені,
Невід’ємності мої колись,
Як кінці з кінцями і початками
Гармонійно у душі злились.
У кіно, як доведеться плакати,
Я без гліцерину обійдусь...
Спомином болочим не залякана,
Ейфорії радощів боюсь.
Проявлюсь у кадрі найсуттєвішим:
Найболочішим і найжиттєвішим.*

Зворушливий матеріал Емілії Косничук в газеті “Факти” повернув мене в далекий 41-й рік, коли М. С. Донський знімав в Ашхабаді “Райдугу”. В “Райдусі” я грала селянку з оточення головної героїні Олени Костюк (Н. М. Ужвій) і була асистентом режисера по роботі з дітьми (одну з дитячих ролей грав мій шестирічний син Алік). Коли знімали сцену, в котрій по снігу йшли зранені, закривавлені партизани, Аліку не треба було пояснювати, що робити: він і без підказок з щирим співчуттям дивився на них. А крупні плани дознімали в павільйоні, де замість снігу лежала вата. Штучна ситуація не викликала в дитини природної реакції. Сцена не йшла.

Марк Семенович нервував, обіцяв зняти його з ролі, але нічого не допомагало, і він буквально змолився: “Наталю, ну зроби

що-небудь!” Я підійшла до Аліка і тихенько йому сказала: “Я не пошлю дідусеві і папі твої фото, і вони не дізнаються, що ти — артист”. І Алік заплакав.

Під час зйомок “Райдуги” я подружилась із Наталією Михайлівною Ужвій. Мені здається, що слово “райду-

Кадри з фільму “Райдуга”

га” і в іншому символічне. Наталя Михайлівна все своє життя була справжньою райдугою: яскравою, іскристою, веселою і доброю. І спілкування з нею викликало світле почуття, яке буває після дощу, коли сіру журливість неба розквітчує смужечка неземної, щасливої, глибокої краси — райдуга. Тільки райдуга зникає безслідно, а велика актриса і людина Наталія Ужвій залишається в житті і в історії. А тоді в Ашхабаді в 41-му на знімальному майданчику вона не просто працювала, не просто грала — вона жила. Весь пережитий жіночий біль, плач, всі біди нашої згнєбленої землі актриса виливала в погляді, в рухові, в дії. І робила це з такою акторською майстерністю, що неможливо було дивитися на її мистецтво спокійно. Вона примушувала переживати будь-який епізод разом з собою.

Пам'ятаю, знімали сцену, коли фашист убиває її маленького сина. Ужвій грала так,

Кадри з фільму М. Донського
“Райдуга”.
Льворуї ~ В. Іважєвська,
праворуї ~ актриса Хуторна

що реальність того, що відбувалося, примушувала жінок плакати, а чоловіків гнівно стискати кулаки. Мені здається, що роль Олени в “Райдусі” Наталія Михайлівна пронесла через усе життя.

Її Олена була ніби критерієм оцінки і пізнання себе самої (тим більше, всі знали, що її син залишився “під німцем” у Львові).

У Наталії Михайлівни була тверда позиція і погляд на місце актора в житті. Вона часто говорила: “Я щаслива, що актор — особлива іпостась з підвищеною відповідальністю за людей. Ми своєю роботою допомагаємо їм жити, вчимо відрізняти добро

від зла, показуємо анатомію людських відносин. І пам'ятати треба про це не тільки на сцені, а кожен день, кожну хвилину. Кожен день, кожної хвилини ти маєш усвідомлювати, що ти мусиш нести в цей світ добро, бо на тобі лежить відповідальність за тих людей, для яких ти працюєш”.

Я ніколи не чула від Наталії Михайлівни якихось пустих розмов. Найчастіше вона говорила про роботу, про театр, про ролі. Театр був для неї і домом, і світом, яким вона жила, і без нього для неї життя не мало б сенсу. Навіть, довідавшись про смерть сина (ми тоді повернулися з гастролей у Польщі), вона пішла з лікарні зі своїм горем не додому, а в театр. А через десять днів після похорону сина знайшла в собі сили, мужність вийти на сцену і грати роль Кручиніної в п'єсі О. Островського “Без вини винні”.

Я була на цій виставі й досі мені бачиться епізод: Кручиніна прощається з Муровим. Артистка міняється, мудрішає буквально на очах у глядача. Ми відчуваємо, яке горе вона переживає — біль розчарування, обдурене почуття, втрату коханого... Вона не встигає опам'ятатися, як приходить Архипівна з новою жахливою звісткою: помирає її малий синок Гриша. Зблідла Наталія Михайлівна, зблідла Кручиніна, ледве похитнулась, намагається утриматись на ногах, задихаючись, кличе дівчинку: “Аннуш-ко”, — шепоче вона і переходить у нестямний крик. В цьому стані воєдино злилися два болі, дві матері — актриса і людина.

Я неспроможна досягнути тих душевних сил. Актриса віддавала зі сцени людям, мов на гарячих долонях, своє оголене серце. Взагалі мені здається, що кіно не показало справжнього таланту Наталії Ужвій, не змогло цього зробити повною мірою. Хоча, коли пригадати кінофільм “Виборгська сторона” (режисери М. Козінцев і Л. Трауберг, 1938 рік), де вона зіграла солдатку Євдокію Козлову, здається, що Ужвій народилася для кіно. Солдатка Євдокія Козлова, матір двох дітей, доведена до відчаю бідністю, голодом, бере участь в анархічному погромі винних складів. Дикі жорстокі очі, збита набік хустка, розтріпані коси і здобич — пляшки вина — вже в неї. Вона гарячково стискає їх у руках...

І ось вона разом із бандитами — учасниками погрому — перед революційним судом. Лава підсудних. Ми бачимо Євдокію великим планом: скам'яніле обличчя, застиглий погляд з іскорками злоби, безвихідна туга в очах... Присуд: “За участь у п'яному

погромі і несвідомі дії оголосити Козловій громадсько-політичну догану... Переселити сім'ю Євдокії Козлової з вогкого підвалу в краще приміщення, реквізувавши для цього кімнату в багатих класів..." Євдокія розгублено дивиться на всіх: "Люди, пожалійте, не обманюйте. Все життя мене обманюють..." Сльози в очах.

Фото Н. М. Ужвій з автографом

Поступово вона розуміє людську підтримку. Забита, затравлена, озлоблена жінка перероджується на очах у щасливу і вдячну. Ця роль принесла Наталії Михайлівні величезний успіх.

Ужвій отримувала багато листів, люди розповідали їй про своє життя, ділилися своїм горем і радощами, бо вірили, що на екрані не артистка Ужвій, а справжня Козлова, солдатка, вдова, мати. Вони зважувались у листах допомагати їй, а то й просили допомоги в неї. Наталії Михайлівні

самій тоді було нелегко, але вона посилала допомогу, бо не могла не справдити людських надій і довір'я.

Ужвій зіграла в кіно Палагею Часник в картині "В степах України", кріпачку Ярину — сестру Кобзаря в "Тарасі Шевченку", своячку в "Майській ночі", Ганну Солотворенко в "Полум'ї гніву", Варвару у фільмі "Триста років тому". І кожна з цих ролей для неї була неповторною. Дуже шкода, що роль Кручиніної ("Без вини винні") не була зафіксована на кіноплівці.

Н. М. Ужвій

Як нива зернятам у колосі,
Ви сцені віддали життя,
Йй — днів своїх дзвінкоголосся...
Усе, що гралося й не гралось —
То ваша сивина й весна.
І те, що в юності складалось,
І те, що в мріях та у снах, —
Все в джерело мистецтва чисте
Ввійшло, як ворог тьми,
І Ваша муза урочисто
Розумне сіє між людьми.
Утверджує прекрасне,
Бо вашим подихом живі
Олена в “Райдусі” незасна
З Оксаною йшла у бій.
Любили їх, як люблять вперше...
О, хто б такого не хотів:
У дні високих мрії і звершень
Прожити в одному сто життів.
Живого серця біотоки
З трибуни, сцени — для людей
Переливать думки високі
В ім'я народності ідей.
І завжди серця повнотою
Вигранювати ідеал —
Акторську творчість неповторну
Поставити на н'єдстал.
Народних героїнь Ви грали,
Свою їм душу Ви дали,
Своєю смертю помиралі
І в їх безсмерття увійшли.

На з'їзді ВЛЮ, Москва:
Н. М. Ужвій, Є. П. Пonomarenko,
Н. О. Федюковська, І. Р. Пискун

Фото, подароване Є. П. Пonomarenkom, з автографом: “Шановній Наталії Олександрівні. 1957”.

В роки Великої Вітчизняної війни, в Ашхабаді, куди були евакуйовані театри — Київський ім. І. Франка і Харківський “Березиль”, актори організували концертні бригади. Ці виїзні бригади виступали у шпиталях. До складу таких бригад входила і я. В моєму репертуарі було художнє слово. Читала я українську і російську класику. І от, коли я склала нову програму, то треба було, щоб її обов'язково затвердило журі. На той час головою журі був Мар'ян Михайлович Крушельницький. Вийшла на сцену, страшенно хвилюючись. Почала читати казку Лермонтова “Незабудка”. Прочитала. Затамувавши подих,

дивлюсь на Мар'яна Михайловича. Він мовчить і тільки багатозначно посміхається. Ну, думаю, провалилась.

“Все добре, Наталко, — плеснувши себе по коліну, нарешті сказав він, — лише одне зауваження: Ви виходите на сцену так, ніби вибачаєтесь: “Оце вибачте мені, люди добрі, я зараз вам щось прочитаю”. А треба виходити, як виходить Клавдія Шульженко: “Трясця вашій матері! Ви ж тут ніякого дідька не знаєте, так от я вам зараз розповім!”

Отакою була критика Крушельницького! Вона не забувається.

З Марком Семеновичем Донським я познайомилась на зйомках фільму “Як гартувалася сталь”. Це був суворий час війни. Всім нам хотілося щось робити, діяти, і я не відмовлялася від зйомок у масових сценах, тим більше, що робота з Марком Семеновичем приносила велике задоволення. У нього був надзвичайний талант спілкування з людьми, він згуртував нашу знімальну групу в міцний колектив. У нас тоді було все спільне — горе, радість, пайки...

День у кіногрупі завжди починався з інформації Донського: не всі тоді мали змогу прочитати свіжу газету, послухати радіо, тому Марк Семенович щоденно повідомляв нам про події на фронті, читав окремі публікації і неодмінно завершував словами: “Ми переможемо!” Це наснажувало нас. І хотілось якомога правдивіше відтворити на екрані волю, одухотвореність, цілеспрямованість героїв Миколи Островського.

Газета “Правда” 30 вересня 1942 року писала:

“Із мовчазним гнівом, глибоким співчуттям дивиться принциплений зал, як стійко і мужньо поводиться Павло Корчагін під час звірячих побоїв у німецькій комендатурі. І ось у цій сцені, і в сцені страти комсомольців, і в епізоді знищення німців червоними кіннотниками — відчувається полум'яний подих наших днів. Час подій ніби змістився, наблизився до нас, і ми бачимо перед собою вже сьогоднішнього ворога — жорстокого й ненависного”.

Зимова райдуга

*Ті ашхабадські ночі й досі з нами,
Де зйомки оберталися фронтами,
Дивились павільйони в ночі сині
В ім'я нескореної України!
Світилися партизанські дороги
І райдуга — ознака перемоги,*

*А партизанка — пісня лебедина —
Для вічності народжувала сина.
І легендарно пронесла його снігами —
Ми в Ашхабаді “Райдугу” знімали.
Ті ашхабадські ночі вічно з нами,
Де зйомки оберталися фронтами,
Де в переборенні страждання водоверті
Народ народжував своє безсмертя.
Тож славте всі дороги побратими,
Де в “Райдузі” Ужвій-Олена йтиме,
А в пам’яті сестрою дорогою
Сяйне зимова райдуга дугою.*

Під час інтерв’ю про фільм “Райдуга” журналістка Емілія Коснічук запитала мене:

— На вашей собственной судьбе работа в фильме как-то отразилась?

На це я відповіла:

— Во время съемок в меня влюбился настоящий немец — актер Ганс Клеринг. Довженко снял его в “Щорсе”, а Донской увидел и пригласил в “Радугу”. Ганс играл фашиста. Представьте себе: идет война, а тут — “натуральный немец”. Его даже пытались арестовать, но Донской не дал. Когда я поняла, что Ганс мне симпатизирует, то старалась даже взгляда его избегать. Но он искренне полюбил моего Алика и постоянно приносил его любимые свежие помидоры. Я не разрешила брать, сын же возражал: “Этого не запретил бы мне даже папа”... Еще Ганс подарил Алику часы, о которых тот давно мечтал...

*На звороті фото підпис:
“Наташеньке на добру
пам’ять от долголетнего
друга в тяжёлых годах
отечественной войны.
29.1.55 года”*

Наши “киношные” мужчины иногда выезжали на охоту. Они ловили фазанов, а мы с Натальей Михайловной их готовили по рецептам Ганса. И черепаховый суп, который мы сначала не могли даже в рот взять, научил нас варить. На меня Ганс смотрел с нежностью, а на мои сердитые взгляды улыбался: “Ты так похожа на мою маму”...

В съёмочной группе этот платонический роман не поощряли. И только Марк Семенович относился ко всему с пониманием: мол, ну и что, что немец? Человек-то

благородний, актер замечательный. Когда Ганс сделал мне предложение, я тогда как в бреду, побежала в библиотеку, схватила с полки “Материализм и эмпириокритицизм” Ленина и углубилась в изучение. Мне надо было куда-то запрячь свой страх, а у Ленина — такие дебри! Ответить Гансу я должна была на банкете по случаю завершения работы над фильмом и получения восторженных телеграмм — от автора сценария Ванды Василевской и от президента США Франклина Рузвельта. Но на банкет я не попала (роль не того маситаба!), и от нашей семьи там был только Алик, который получил личное приглашение. Больше к вопросу о браке мы не возвращались: я все еще надеялась получить хоть какую-то весточку от мужа с фронта, а Ганс понял все и без моих объяснений.

Мой муж с войны так и не вернулся. А Ганс Клеринг стал директором знаменитой в ГДР киностудии “Дефа”. При случае он всегда передавал мне приветы, сувениры, звал в гости. Но разве можно было в то время воспользоваться подобным приглашением? Марк Семенович как-то спросил меня: “Почему ты до сих пор одна? Вот и Ганс не женится”. Могла ли я ему объяснить, что так и не поборолась свой страх? (Газета “Факты”, 6 марта, 2001 г.).

Після повернення з Ашхабада (разом з Київською кіностудією) я дізналась, що в Москві створено Київський державний театр УРСР (умовно “Молодіжний”). Мені було відомо, що осередком цього театру стала евакуйована до Саратова на початку війни група студентів київського театрального інституту. В Саратові на той час перебував МХАТ і ДІТМ (Державний інститут театрального мистецтва). І щоб дати українським студентам можливість продовжувати навчання, при ДІТМ був відкритий для них спеціальний курс. Художнім керівником курсу став Михайло Миколайович Тарханов, а викладачем — Ольга Олександрівна Якубовська. Студенти ж, окрім фахових занять, були учасниками фронтової бригади І-го Українського фронту, яка до самого повернення в Москву виступала з концертами перед бійцями на передовій, в шпиталях і навіть на понтонах.

Отож у 1945 році, завдяки активній підтримці Олександра Євдокимовича Корнійчука, який обіймав тоді посаду голови Комітету в справах мистецтв України, з цієї групи було створено театр. Щоправда, через брак коштів і приміщення, новостворений театр, готуючи репертуар, ще цілий рік перебував у Москві.

Коли я довідалась про те, що наші київські студенти утворили театр, то вирішила поїхати до Москви і вступити до нього, хоча й знала наперед, що в “Молодіжний” ніякого поповнення не беруть.

Довелося вдатися до хитрощів.

У редактора газети “Сталинское племя” попросила відрядження і як позаштатний кореспондент поїхала до Москви.

Маючи на руках відрядження такої популярної газети, я, вже як журналістка, зустрілася з керівником і режисером театру Ольгою Олександрівною Якубовською. Але знайомство з такою привітною і красивою жінкою так розчулило мене, що я одразу ж виказала себе і розповіла про все так, як є. Вона не образилась, а лагідно і з якимось глибоким розумінням сказала: “Розкажіть мені про себе”.

І я почала розповідати про евакуацію, про Ашхабад, та найдовше — про найболючіше, про свого чоловіка Адольфа, від якого ще з листопада 41-го чекаю разом з синочком звісточки, що пишу листи, куди тільки можна, щоб одержати хоч якусь звісточку про нього, і хоча відповідь одна — “без вести пропав”, ми віримо, що він живий. Коли я замовкла, Ольга Олександрівна ще якусь хвилину в зажурі сумно дивилась на мене. І щоб якось пожвавити нашу зустріч, я навіть несподівано для себе майже пошепки сказала: “Дозвольте, я вам як артистка щось почитаю”.

— Ні, не треба, — лагідно промовила вона.

— Мені досить того, що я вже почула і що бачу вірну дружину. Але взяти вас артисткою не можу. Такий наказ. А от завтрпою — візьму, а там і артисткою будете.

Так я стала артисткою Київського державного театру УРСР. Спектаклі: “Чайка” А. П. Чехова, “Старые друзья” Ю. Малигіна, “Последние” М. Горького були поставлені в “Молодіжню” Ольгою Олександрівною. І я грала в усіх цих виставах, хоча формально вважалася завтрпою. Мені випадали ролі старших жінок, бо за віком у театрі я була найстаршою. З яким натхненням я грала кожну роль! Як зараз бачу свою Поліну в “Чайці”. Тоді моїм партнером був ушлавлений Аркадій Гапшинський.

*Перші дні після війни у Києві,
1945 р.*

Пригадую, як Ольга Олександрівна після однієї з вистави сказала мені: “Бачиш, Наталіє, як ти потрібна нашому театру”. То був найактивніший творчий період мого театрального життя.

А яка атмосфера доброзичливості, поваги і взаєморозуміння сповнювала театр! І досі найближчими моїми подругами залишаються “молодіжники” — це Надія Новацька, Віра Козієнко, Марина Захаренко-Корнійчук, Тася Калініченко, Оля Смоляр.

Коли театр повернувся до Києва, то свого приміщення у нас не було. Для репетицій і вистав нам виділили школу, що на вулиці Артема, 75. Багато вистав ми давали на виїздах, по клубах. Умови були складні, але театр набирив популярності і мав хороші відгуки в пресі. У газеті “Правда” час від часу з’являлися позитивні статті критиків Брагіна, Полторацького про наш театр, наші вистави і акторську гру.

Це був важкий час. Післявоєнна руйна, нестача коштів почалися на роботі всіх театрів. А в “Молодіжного” до того ж ще й не було свого приміщення. Його розформували. Частину трупи взяв театр ім. І. Франка. І в тому, що брали тільки частину, був великий драматизм. Усіх мучило одне: візьмуть чи не візьмуть у театр. Почували себе ображеними і зайвими люди, які поважали і любили одне одного, і вже спрацювалися. А тепер когось можуть не взяти. І хтось залишиться поза колективом...

Пригадується той тривожний день, коли я не знаходила собі місця в кімнаті, чекаючи дзвінка, який вирішував мою долю. Нарешті мені подзвонили і повідомили, що я зарахована до складу акторської трупи театру ім. І. Франка. То було велике щастя!

Ще перебуваючи в Ашхабаді, ми з Валею Івашовою задумали по приїзді в Київ організувати при кіностудії “Театр кіноактора”. І от, виношуючи цю ідею, я частенько була в Комітеті у справах мистецтв України. Щоразу мою увагу привертала завжди усміхнена, лагідна, чорноока красуня. Якось, після чергових відвідин Комітету, я зрозуміла, що наші з Валею задуми щодо “Театру кіноактора” лишаються нездійсненними. І неароком знову зустріла чорняво-променисту дівчину. Привітались, як давні знайомі, розговорилися. Вона мені розповіла, що звуть її Оля Кусенко і що найбільша її мрія — це працювати артисткою в театрі ім. І. Франка. Я зізналася Олі, що ми спільниці у своїх мріях.

У театрі ім. І. Франка знову відбулася моя зустріч з Ольгою Кусенко, але вже як з визнаною артисткою, улюбленицею не

лише глядацької аудиторії. Оля зачаровувала не стільки красою, скільки своїм неповторним голосом, в якому було стільки світлого драматизму, що її хотілося слухати й слухати і милуватися. Я і зараз, коли по радіо передають вистави з її участю, дослухаюся до кожної репліки, монологу і навіть у паузах чую її голос.

Пригадую, як після спектаклів ми іноді у неї на кухні влаштували справжні вечорниці. А кухня в Олі Кусенко була особлива. Усі стіни від підлоги і аж до стелі обвішані кухонними дощечками. Були дощечки гладенькі і різьблені, розфарбовані і мальовані, великі і зовсім маленькі і все різної конфігурації. Не кухня, а музей прикладного мистецтва.

До сих пір голос твій, Олю, звучить у мені. Я подумки зринаю до франківської сцени і бачу Тебе, неповторну Меланку в “Свіччиному весілі” І. Кочерги. Тремтяче полум’я свічки в твоїх ніжних руках, воно не може згаснути. В цьому полум’ї життя твого єдиного кохання. І зал завмирає, поділяючи з тобою велике почуття...

Якось я прочитала особисту картку Олі і дізналася, що вона народилася в Каневі, була на фронті. Тоді і з’явилися ці рядки.

Одухотворена

*Безхмарністю високе небо дише,
Артистка на Хрещатику стоїть,
В День Перемоги у задумі вийшла,
Все важче спогади носити їй:
У кінохроніці воєнних років,
Історії і Правди моноліт,
Це ж ти, дівчаточком, душі щедроти
Несла кризь полум’я воєнних літ.
Душа і радощі й біду віщує..
Космічний погляд вогником війнув,
І я своєю долею відчула —
Любові і страждання глибину.
Не треба згадувати, Бога ради,
Усе скороминує, нетривке,
Не прагнула до слави чи до влади...
Життя ж непередбачене таке.
Епоха протиріч багатогранна.
Ідуть дівчата, погляди ясні.
Ох, як же ти колись їх щиро грала,
Високими словами і без слів.
А скільки зіграно ролей трагічних,
Згадалися партнери — Бучма і Ужвій.*

Здавалось Гнат Петрович буде вічно
Довіру й успіх дарувать тобі!
Життя таке складне і швидкоплинне,
Душа на компроміс не хоче йти.
Останню роллю, як живу перлину,
Високу пам'ять Доли, пронести,
Як підсумок життя і довголіття,
Вона обранцям лиш дає права...
А нас не в інтерв'ю до журналістів,
Не в спогади — в діяння порива...
Перебули ми радощі і біди,
У героїзму істина нова,
Чого ж слюза твоя свята набігла,
Непрошена, увічнена, жива?
Одухотворена душе нетлінна!
Ми неймовірно у боргу століть...
Ловлю невпинності живинне
І невмируще у тобі ловлю.
Поки жива, сказать повинна —
Я, Олечко, тебе люблю...
За тих дівчат, яких ти щиро грала,
За глибину трагічно-світлих слів,
Епоху, що легендою вже стала,
За все, що в погляді твоїм яснім.

Рідний театр ім. І. Франка! Коли згадую великих — Г. П. Юру, Н. М. Ужвій, Є. П. Пономаренка, О. Я. Кусенко, А. М. Бучму... — то навіть сама собі заздрю: з якими велетнями доводилося стояти поруч на сцені.

Гімном театру була вистава “Украдене щастя” І. Франка, а враження від гри неперевершеного А. Бучми лишилося на все життя.

Бучма — Задорожний

Черкаючи об креміль креміль,
Шекспіровськи іде по сцені
І, розриваючи на частки
Вогнем оголені серця,
Велить в “Украденому щасті”
Вмирати й жити без кінця.
Обдарувавши тайною,
Чи правотою, чи виною,
Велить повірить:
Є ще Бог —
Безсмертя, геній і любов!

*Пекучо мудрий і тривожний,
Наївно добрий, як дівча,
Із невимовністю в очах
Світився в Бучмі Задорожний.
Він сам себе не помічав,
А безневинністю доводив
Свої права. Не згаряча,
А почуттів логічним ходом.
Мовчав-рубав з плеча, і тихо
Навшпинечки йшло тепло,
Його народжувало лихо
І правдою серця пекло.
Він заново Франка відкрив
І дарував сонця й вітри —
Учив закохані серця
Вмирати й жити без кінця.*

Поступовим було моє прощання з франківцями. Припадає воно на 50-ті роки. Склалося так, що після успішного завершення гастролей у Польщі, мені запропонували роботу інструктора в районному Комітеті партії. Чому це інструкторство запропонували саме мені? Бо в мене був досвід партійної роботи, в театрі мене кілька разів обирали заступником секретаря парторганізації, яким був на той час Є. П. Пономаренко.

Я погодилась з однією умовою, що продовжуватиму грати в театрі. І деякий час вдень я працювала інструктором, а ввечері — артисткою. Та невдовзі мені було заборонено поєднувати ці роботи. Марним було і моє звертання до ЦК компартії України... Згодом мені стало відомо, що людину, яка працювала на цій посаді до мене, негайно звільнили за те, що без черги купила 2 кг борошна.

Моєю заключною роллю в театрі стала Райська у виставі “Житейське море” Карпенка-Карого, де моїм партнером був неперевершений Гнат Юра, він же Стьопочка. По ходу п’єси я, Райська — жінка, яка палко і пристрасно кохає пожежника, а він — як це часто трапляється — кинув її. Райська буквально переслідує Стьопочку, умовляючи, щоб він допоміг повернути коханого. Стьопочка ж не знає куди йому дітися від безкінечних балачок про пожежника і, щоб здихатись причіпливої Райської, вдається до вельми оригінального способу.

Треба було бачити, як швидкий і динамічний, товстий і високий на зріст Юра, спиною до глядача, своїм кругленьким

*У ролі Райської.
Вистава театру ім. І. Франка
"Житейське море"*

животиком виштовхує мене — довготелесу Райську, яка, більше як на цілу голову, вища від нього.

Та кульмінаційного заряду сцена набуває тоді, коли під зливою моїх нескінченних благань, ми застрягаємо в дверях. Здавалося, що глядач завжди ніби чекав саме цієї сценки, бо "розпасовачка" ще тільки розпочиналась, а зала вже вибухала аплодисментами і сміхом.

Зізнаюсь, приємно мені зараз, уже з піраміди часу, згадувати ті захоплюючі сторінки мого життя, продиктовані франківською сценою. Іще й те, що вистава "Житейське море" пройшла тоді з успіхом більше трьохсот разів.

Ніколи не забудеться мітинг, який відбувся на кіностудії в перші дні війни. Виступали Олександр Довженко, Петро Вершигора, Валентина Івашова, яку ми знали не лише як актрису, а й як члена ЦК комсомолу України.

Після мітингу, знаючи добре Вершигору, я підійшла до нього, заговорила, радячись: що робити? Як жити? Він мені відповів: "Я залишаюсь у підпіллі, що б там не було". Я згарячу сказала: "І я!", а він мені: "З малою дитиною? І чоловік на фронті. Ні, треба берегти дітей". І я замислилась.

Начебто відчувши мою розгубленість і страх, до мене підійшла Валя Івашова. І я почула чарівний, рятівний голос. Там у Дов-

женковому саду і зародилася наша дружба, яку ми зберегли на все життя. Ми були разом в Ашхабаді, працювали разом на зйомках “Райдути”, ми були разом, коли повернулися в Київ. Валечка була чудовою кіноактрисою. Вона знялась у головних ролях широковідомих довоєнних фільмах — “Груня Корнакова” і “Сорочинський ярмарок” М. Екка, “Олександр Невський” С. Ейзенштейна, “Юність поета” А. Народицького. Хороші ролі у неї були в “Райдузі” М. Донського, в картині “Повернення Баттерфляй” О. Фіалко й інші. Їй я присвятила вірш “Берізка на даху”:

*Ой, летіла зернина, летіла:
Чи то вітер погрався в безумстві,
Чи дозріла окрилена сила, —
Народилась берізка красива
На висотнім будинку в безгрунті.
Налітають бурани і вітер
І зломити напужаться, знищать
Соковиті берізчині віти,
Розтроццяти, розвіять по світу,
Покажуть свою силу і вищість.
Та берізка росте і сміливо,
Наче Всесвіту посестра старша,
Ловить промені сонця грайливо,
А ґрунтами їй служить безстрашність,
Сила духу і волі... І мужність!*

1946 рік. Зима. Валентина Семенівна дістала нечувану розкіш для тих часів — шматок індички і покликала на вечерю своїх добрих знайомих, в тому числі і Бориса Васильовича Барнета. Я стояла біля печі, грілася, і раптом розчахуються двері і ввалюється величезний сніговий клубок, зупинився серед кімнати, якимсь “по-паратівськи” скинув з себе шубу, заворкотів: “Валечка, сьогодні твій день. Я тебе вітаю, але дозволь мені привітати оцю королеву, що підпирає плечима піч. Посади мене з нею поруч.” Я ж чомусь саме в цю мить пригадала, як, збираючись на Валін бал, підшивала стареньку сукню. І, ніяковіючи, все ж таки сіла поруч.

Борис Васильович дуже сердечно ставився до своїх друзів і особливо любив тих, кого знімав. Своєю невгамовністю запалював і надихав акторів. І вони часом працювали так, ніби це тільки для Барнета. Після закінчення зйомок фільму “Подвиг розвідника” ми зустрічалися дуже рідко. Через три роки на Київській кіностудії Барнет поставив фільм “Щедре літо”. І я бачила, що в ньому з кожним разом щось згасало, щось

руйнувалось у цій брилі. Було таке враження, що його спалює власна внутрішня енергія, власне внутрішнє полум'я. Мабуть, тому він з розгону закінчив, обірвав своє життя, не дожив, не доміряв, не дотворив...

І ось я дістаю з полиці книжку про Барнета, яку вже кілька разів перечитувала, та кожен раз той Барнет, що лишився живим у моїй душі, враз стає якоюсь рущіюною силою у пізнанні себе самої, розкриває якісь нові нюанси феномену Бориса Барнета.

Перечитуючи твердження А. Кушнірова, автора книги "Жизнь и фильмы Бориса Барнета", випущеної через 12 років після його драматичної смерті, я згодна з автором:

"... Барнет не умел подчинять свои страсти рассудку, так до конца и не научился, всегда прикасался к искусству и жизни обнаженным сердцем".

Я ж завжди вчилася та, мабуть, і уміла підкоряти свої пристрасті (не скажу розсудливості) якимось вищим почуттям обов'язку, справедливості, вірності, великій любові, сім'ї, дружбі. Варто було тільки уявити собі, що мій чоловік повертається чудом, та ще, не дай Боже, калікою, а я з другим або заміжня, як це буває з іншими... Ні, це для мене було неможливо. І Барнет в той період був самотнім, ох, яким самотнім, і здавалося, пішла б на край світу за таким Красенем... Мене дотепер все схоже з Барнетом і в житті, і в мистецтві захоплює. Та я пронесла в собі величну Андромуху, вірну дружину воїна, крізь все своє життя.

Пам'яті кінорежисера

Борису Барнету

*У передгрози раптом злива:
Січе огром, ламає брук,
Листок бузковий — наче слива —
І цвіт, і крапелька до рук.
У дні сумні, у дні щасливі
Воскресни в незабутніх днях...
О, Боже мій, це неможливо —
То схожий сходами піднявсь.
У елегантному костюмі,
На ньому капелюх новий,
Під зливою він у задумі,
Як і колись живим, живий!
А руки, плечі, наче крила,
Я скам'янілою стою...*

*Вагу вагомого відкрила
На рівні Всесвіту встаю.
Безсмертна блискавка у небі,
А у живому серці щем...
І нічогісінько не треба,
Щоб тільки злива йшла іще.
Озоном пахне надвечір'я,
Газони, тіні літака...
В поезії, в житті чи в прозі
Натхненний образ виника.*

Переді мною фотографія: Володимир Терентійович Денисенко охопив голову руками, ніби його щось так вразило, що він не може прийти до тями. Біля нього Наталія Михайлівна Наум і між ними, посередині — я. То робочий момент на зйомці фільму “Повість про жінку”.

Я граю служницю музею і до мене зайшла героїня фільму (Наталя Наум), з якою ми, землячки, ведемо розмову біля маятника Фуко. У Наташи на руці плащик, а у моїх руках журнал з написом “Земля”. Ми ніби ведемо звичайну розмову, як усі землячки: хто живий, хто помер, хто на кому оженився. Я питаю: “Як у тебе з чоловіком?” Вона мовчить. А маятник гойдається. І режисер нам пояснює, що між нами не просто розмова: в ній час, земля і люди. Скільки було розмов, пошуку, скільки було зроблено етюдів, щоб у фільм увійшла ця лаконічна сцена.

Служниця музею показує на маятник і говорить: “Вертиться земля-матінка, вертиться, крутиться”.

Посміхнувшись своїм думкам, їй відповідає Наталя: “І ми крутимось”. Служниця теж посміхається...

У мене було таке відчуття, що я торкаюсь чогось глибокого, вселенського, що не раз уже було джерелом енергії.

Я знімалася у Володимира Терентійовича майже в усіх фільмах. Він надавав кожній сцені, репліці, кожному мовчанню якогось

філософського значення. Він закликав нас обох осмислити нашу коротку зустріч у музеї, відчутти і час, і рідну землю, і долю людей.

Мені, наприклад, завжди після зйомок у Денисенка хотілось писати вірші і мислити глобально.

Доля актора вивіряється воістину Життям Людського Духу не тільки на сцені чи в кадрі, а й у самому житті. Володимир Терентійович ніколи не дозволяв душі лінуватися і саме цим викликав у інших бажання працювати сумлінно. Для мене він був не просто учнем Олександра Довженка, а і в самій суті близьким йому по духу.

У режисера Артура Войтецького в кінофільмі "Тронка" я зіграла чабаниху. І хоч я добре знала цих простих жінок, після виходу картини була невдоволена собою. Та спілкування з таким режисером збагатило мене і надихнуло написати вірш.

Кадри з фільму В. Денисенка "Високий перевал"

Кадр з фільму "Тронка"

На зйомках “Тронки”

Як очевидне й неймовірне —
Осінь золота пора,
А кінокамера нам вірна
Знімає “Тронку” Гончара.
І серед полонин зелених,
На полігоні гра вогнів —
Знімають похорон Оленки...
То, може, я померла в ній?
То я — творяща і творима,
Уявно, зримо, наяву,
Так неповторно й повторимо
І помираю, і живу.
Дзвіночки тронки промінь кличуть,
Чабан погейкує її гука, —
Так ніби сила таємнича
У вічність виходу шука.
А вітерець співа шугаєм
У шумі моря, в тишині...
І щось глибоке і безкрає
Народжується у мені.
Так ніби сонця, степу сила
Мене у себе оберта,
І я вже не стара і сива:
Душа, як ластівка, зліта!
І перевтілилась у тишу,
І проросла в землі зерном:
Хай вітер паростки колише
В старого неба під вікном.
Я можу ще раз народитись
Під теплим сонячним дощем,
І ще, і ще раз повторитись
У дівчинці, маленькій ще, —
Тримати сонце за промінчик,
Не випускаючи з руки,
І пізнавати оцю вічність,
Що сивиною нам — взнаки.
Ця вічність, її гострі грані
Живуть Оленкою в мені,
У Гончаровому романі,
У цій прекрасній тишині.
І ти, творящий і творимий,
Уявно, зримо, наяву,
Так неповторно й повторимо —
Живеш, допоки я живу!

До Артура Войтецького я з великим задоволенням йшла зніматися навіть у невеличкому епізоді. У 1990 році він покликав мене на зйомки фільму “Ныне прославься Сын Человеческий”. Грала я стареньку бабусю, яка сиділа з дочкою біля вогнища, — пекли картоплю, а повз них проходить семінарист, дуже схожий на Ісуса Христа. Він поспішав до свого помираючого батька — архієпископа. Та, побачивши нас, зупинився, йому дуже хотілося поділитись почуттями і своїми роздумами про життя і святу віру. Цей епізод, а особливо спілкування з режисером, викликали переосмислення багатьох явищ у моєму житті. Дарма, що то був лише маленький епізод.

Нещодавно принесли мені газету “Совершенно секретно” з інтерв’ю Еліни Бистрицької, читаю:

“... родители реагировали на мое желание стать актрисой категорическим “ни за что!” И я поступила в педагогический, где в свободное время стала вести танцевальный кружок. На городском смотре мы выиграла первое место, а меня наградили путевкой в дом отдыха работников искусств. Там на одном из вечеров я что-то читала, что-то танцевала. И профессиональная актриса Наталья Александровна Геддовская сказала: мне надо (!) учиться в театральном”. Я забрала документы из педагогического и отправилась в Киев...”

Мила моя “хрещенице”, Еліночко, скільки років минуло, а пам’ятаю ті часи, наче це було вчора. Вийшла на танцмайданчик красуня і кругнулась кілька разів у вальсі — яка чудова артистка!

В цей дім відпочинку працівників мистецтв я прийшла за путівкою, якою мене нагородили, як молоду актрису театру ім. І. Франка. Після дуже драматичних подій у моєму житті мене прийняли в театр, і можна собі уявити, яке то було щастя. Ще й нагородили путівкою. Ось у такому стані я й побачила Еліну, відчула в ній щось близьке і все життя закохана в неї.

Інтерв’ю названо: “У меня нет страха перед жизнью”. То хіба ж це не про нас із нею мій вірш:

Дерева сиві

*Дерева сиві, гори сині,
Смертельне поруч, а не гину,
Протоптую собі стежину
Між битих стекол в жовтій глині.
Думки то плинуть неупинно,*

*То рвуться сумно, набутично.
Ліворуч сонце світ полоще,
Праворуч місяць не зайшов ще.
Поламани мости, перила,
А в серці в'яжеться перлина:
Іти у будь-яку погоду,
Коли громам минає строк, —
Осмыслити себе, природу
Й закономірність катастроф.*

З Марією Ростиславівною Капніст я познайомилась, коли вона після двадцятирічного заслання повернулася до Києва з Сибіру. Мене вразила трагічна доля цієї жінки з обличчям “відьми” (це її вислів) і з душею янгола. Жінка, тендітної статури, перенесла такі страждання і все ж залишилась життєлюбом і оптимісткою. Кожен рік 23 березня вона пекла “жайворонків”, вкладала в них записочки з побажаннями і збирала у себе друзів.

* * *

*Я в боргу перед Вами, Маріє!
Біжучи спотикаюся, каюсь,
А забігти-таки — забуваюсь.
Забуваю глянути вгору,
Де наш жайвір співає, мов плаче,
Витрачаючи серце гаряче.
Світ — страшний сліпотою.
Та його не кляніть, — а моліться допоки
Не знайдеться нота висока.
Коли серце — до білого гарту,
Нарікати на нього не варто.
Тільки б Ваша душа не злякалась,
Протиставленнями не зламалась
І самої себе не зрікалась.
Одвгнувшись природно, красиво,
Обертаючи слабкості в силу
Оптимізмом незнаного жанру,
Драматизм обернувши у жарти,
Вам епох родичати під силу!*

Природним станом моєї душі завжди була і є закоханість. Коли вона приходила, все починало вдаватися: і вірші писались, і справи робились, і пісні співались. Я закохувалась в простих людей, артистів, режисерів, друзів, подруг і у весь навколишній світ. Іноді людина і не знала, що я в неї закохана, пишу про неї вірші.

На одному з професійних прослуховувань молодих співаків України я сиділа поруч з міністром культури України Бабійчуком. Вийшов на сцену тендітний юнак і заспівав. Ми з Бабійчуком захоплено переглянулись: “Ось воно, майбутнє!”

Від нього не можна було одвести очей, і я закохалась в нього з першого погляду. Це був незабутній Юрій Гуляєв. І все життя люблю цю людину, його голос, його чарівність, його привабливість, а він про це і не знав. Я навіть не познайомилася з ним.

Якось моя подруга Ліда Азарова зайшла до мене з незнайомцем:

— Познайомся, Наталко, це Андрій Сергійович Некрасов, письменник.

Я подивилась: якийсь несимпатичний чоловік, навіть щось босякувате в ньому було. Сіли пити чай, прийшов мій син Алік.

Андрій Сергійович почав читати невеличке оповідання про маленького хлопчика, який завжди йшов останнім в шерензі. Але коли, під час зливи, він зберіг сухими сірники і це врятувало від холоду весь загін, вожатий поставив його першим. Оповідання було таке зворушливе, що у нас зволожились очі. І потім, скільки разів я не слухала це оповідання, на мої очі завжди набігала ота “непролита” сльоза.

Мій син після того сказав: “Який талановитий і привабливий чоловік”. Його оцінка була вирішальною. Потім багато років цей надзвичайно зворушливий чоловік був моїм другом і другом моєї сім’ї. Коли син одружувався, він прислав телеграму:

“Я, конечно, не приеду, потому что не хочу, но во вторник или среду самолетом прилечу. Чтоб обнять тебя скорей, до свидания, Андрей”.

Свою головну книжечку “Приключения капитана Врунгеля”, яка ще за життя автора зробила його класиком дитячої літератури, він дарував мені з кожного видання.

Признаюсь, я її тоді не читала, читав син, читали онуки, читають правнуки. Оце зараз я її перечитала і ще раз утвердилась: “Яка то божа іскра світилась в цій людині!”

Після закінчення університету мій син Алік повинен був їхати в село працювати учителем математики. Але обставини склалися так, що викладач університету Володимир Семенович Королюк (тепер поважний академік) порекомендував його Віктору Михайловичу Глушкову, одному з перших сміливців-кібернетиків. Це знайомство вирішило щасливу долю мого сина, який став учнем Віктора Михайловича, захистив дисер-

таїї, нині він професор, член-кореспондент Національної Академії наук України.

Віктор Михайлович був надзвичайно талановитий у всьому, хоч би що він робив. І навіть тоді, коли він розповідав про складні наукові проблеми, то й необізнаним ставало щось зрозуміло.

А для мене у ньому було найприкметнішим — це заряд високої духовності.

Він знав стільки поезій! “Фауста” читав німецькою напам’ять. А як співав! І головне: слова кожної української пісні знав від початку й до кінця.

Віктор Михайлович завжди був бажаним гостем у нашому домі. А на жовтневі свята вже традиційно збиралися в мене. Віктор Михайлович читав вірші своїх улюблених поетів, я — свої, співали. Він надивовижу створював атмосферу святковості. В ньому було щось захоплююче чисте і красиве. При цьому я завжди відчувала в собі дух незбагненого піднесення, який витав у повітрі.

Пам’яті академіка В. М. Глушкова

Не для скорбот зійшлись біля могили,
В день Вашого народження співзвучні
Далекі й близькі ваші друзі, учні.
Вони вас шанували і любили.
Вони не переступлять вже порога
Звернутися до вас, немов до Бога.
Ви є і вас немає. Хто пізнає?
Безсмертя й смерті вічні чорні таємниці,
Осмилення життя, високі миті.
Я “Фауста” у вашім виконанні
Недавно слухала. Ох, як недавно!
Так первозданно та оригінально...
Ви фізиків і ліриків єднали.
А подвиг ще в дитинстві Ви пізнали,
Джордано Бруно на вогні палили,
Вас катувала загадка пухлини,
А ви творили, з всесвітом дружили...

Чому ж не збудували ви мости,
Щоб власну смерть подали відвести,
І помирати, як дідусь Довженка,
Вкусивши яблуко, віддавши внуку,
І, обминувши надприродну муку,
Нестерпну для людського мозку, серця,
Поправу увійти в своє безсмертя.

Дуже давно я прочитала у Льва Миколайовича Толстого просту, як на перший погляд, думку (цитую по пам'яті):

“Все плохие люди очень легко объединяются, почему бы хорошим людям не делать так же?”

Ця Толстовська теорія мене просто вразила, бо я знаю — як добре бути в гурті з хорошими людьми. Одна хороша людина приводить іншу, а та ще когось...і, спілкуючись з ними, збагачуєшся і духовно зростаєш. З хорошими людьми і почуваєш себе краще. Все життя мені таланило на добрих, хороших людей.

Моя улюблена подруга Валічка Івашова привела до мене чудову Діну. Діночка привела молоду журналістку Валю Смиківську.

Талановита журналістка, світла людина — ми з нею з першого погляду розуміли одна одну. Наші вечірні розмови були безкінечними. Коли Валі не було де жити, я запросила її до себе. І на багато місяців моя квартира стала для неї домом.

Вона була свідком моєї трагедії: коли пішов з життя мій онук Фелікс — Валя була поруч.

Потім вона написала про мене хорошу статтю в газеті канадських журналістів “Рада”. Стаття називалась “Лебедина вірність”, в ній були такі рядки:

“Вона й досі чекає на нього.

Йї здається, що то він стукає серед ночі в шибку.

А то лише вітер...”

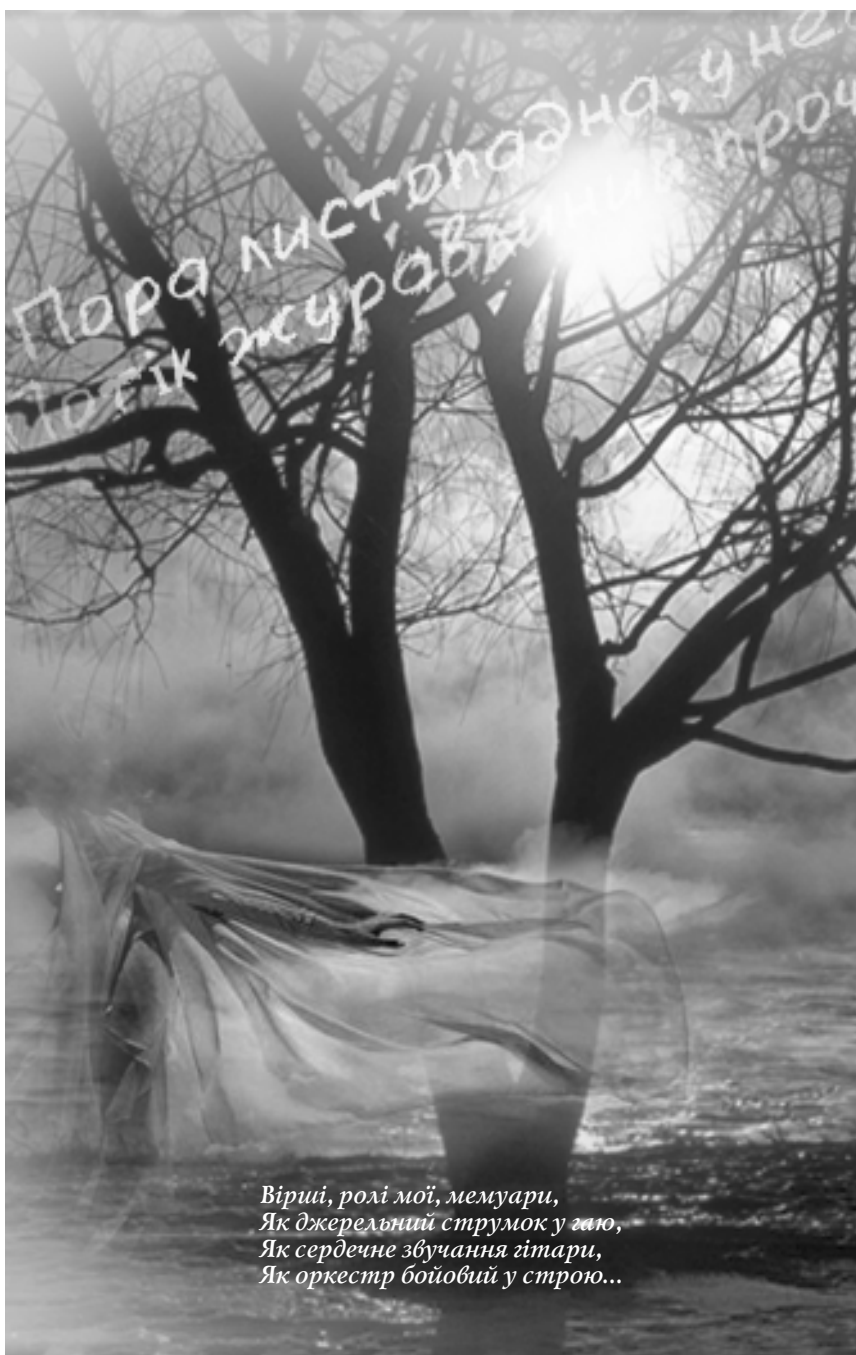
Ці слова збудили в мені найпотаємніше.

Падає листя зелене

Падає листя зелене,
Вітер його зрива,
Серце болить у мене,
Болем душа визрива.
Вітер шумить шалено,
Хилиться мокра трава,
Падає листя зелене,
Мов нездозрілі слова.
Дощ в надвечір'я студене
Гілочку клонить, лама,
Ти вже не прийдеши до мене,
Слухаю вітер сама.

Наталя Олександрівна в
заповітній сукні
15 вересня 2000 р.

Пора листопада, у не.
Торік журавлині про

*Вірші, ролі мої, мемуари,
Як джерельний струмок у гаю,
Як сердечне звучання гітари,
Як оркестр бойовий у строю...*

* * *

Мозок мій, немов магніт,
Розум — режисер, хазяїн тіла,
І тіла, і душі.
Він не дає мені грішити
Проти природи
І негативне ворожить у власній долі.
Допомага терпіти болі, злу іронію,
Вампірство обертає в гармонію.
І залітати в небеса
Хоча б думками,
І ворухити могильний камінь.
Лети ж, свята душа,
Буди і збуджуй пам'ять,
А пам'ять — то життя.
2000 рік

В ГОДИНИ ПАТХЕННЮЇ ТИШІ

Вірші я пишу відколи себе пам'ятаю. Бо хіба можна було носити в собі подив, благоговіння перед неосяжністю цього світу, мистецтва, людей, які стільки хорошого дали мені, а “мільйон” емоцій як відгук на радощі, горе, трагедії і комедії життя? Складання віршів — це постійний душевний неспокій, пошук, праця, що не знає перепочинку. Коли писала то ніколи не думала про друкування. Іще в 30-ті роки, на якійсь комсомольській конференції сиділа поруч з Володимиром Сосюрою. Розговорилися, він прочитав мені свій вірш і каже: “Я б цього вірша зовсім переписав, та, на жаль, він уже надрукований”. Під впливом цієї розмови я дала собі слово — хоч і буду далі віршувати, але ніколи не друкуватимусь.

У 1941 році журналіст Валентин Шумов випрохував у мене вірші для друку в газеті. Я сказала: “До останнього подиху уникатиму друкуватись”.

До речі, з Володимиром Сосюрою мені ще не раз доводилося зустрічатись. Але одна зустріч особливо запам'яталась.

Одного вечора ми з сином ішли вулицею Пирогова і зустріли Володимира Миколайовича. Привітались, і він питає:

— А де ж Ви живете?

Я показала:

— А ось, недалеко, на вулиці Леніна.

— А чи можна мені завітати до Вас коли-небудь?

— Прошу, приходьте.

Через кілька днів він зайшов, але був чимось засмучений і якийсь збентежений, розмовляв дуже тихо:

— Я написав поему “Мазепа”. Тільки мій Мазепа не зрадник, а національний герой. Сьогодні це велика крамола. Боюсь, що поему в мене знайдуть і знищать. Хай у Вас полежить.

Це було на початку шістдесятих років, коли навіть думати так не можна було, не те що писати.

Моя родина була у захваті від поеми, але ми нікому нічого не казали. Згодом Володимир Миколайович зайшов і забрав поему. Вона збереглась до кращих часів і була надрукована.

Я читала свої вірші зі сцени, готувала творчі вечори, моновистави. Вірші подобалися слухачам. І з роками я все-таки нава-

жилась: у 1992 році вийшов перший збірник, в 2000 році — другий.

Все, що відбувалось у моєму житті, все — в моїх віршах, починаючи з дитинства в рідній Березані.

* * *

*Побачила колись, іще в дитинстві,
Припавши подорожником до стежки,
Росу в облійтій сонцем павутинці,
Мов перли у веселчиній сережці.
Роса була дрібнісінька, мов порошини,
Спинили подих мій дивинки тії
І все в мені, в дитині, зворушили,
В неясні склавши почуття і мрії.
І дотепер, як подих Батьківщини,
Виношую, оспівую ту просинь,
І стежку ту, і ті ранкові роси.*

Мамі

*Лишаючи сліди на росах, боса.
Ідеш усміхнена, як і раніш.
Як і тоді, мене сердечно просиш:
“Поспи, моя дитинонько, поїж...”
А я на тебе сердилась в той час,
За що, сама не знала. Бо дівча.
Казала ти: “Коли вже мною будеш,
Тоді без помилок розсудиш...”
Слова твої часом до болю
Вагомими, пророчими стають —
Так непомітно стала я тобою
І над своїми дітьми так стою...
І над онуками... й правнуками.*

Батькові

*Я прокидаюсь удосвіта,
Як вчив мене ще батько мій,
Любив своїм ділитись досвідом —
Надивуватися не міг,
Як весняним дощем обмита
Земля, здавалося, за мить
В походи виряджала жито,
На щастя підростати, жить...
Любив в долоні землю брати,
Ту землю, що у хмарні дні*

На маму схожа і на брата,
Які давно лежать у ній.
Сестричка й братик коло мами,
Вже й батько у сирій землі,
І все ж ви ходите між нами
У неповторності своїй.
Коли збираємось родинно,
Ви з нами поруч сидите,
Чаклуєте і, як не дивно,
Космічну силу даєте.
Процятись з вами я не прагну,
Хай дощ і сонечко взгорі,
Іще дитинством дивно пахне —
Печеним хлібом з димарів.

Березанській школі

О, юності, кохання моєї —
Не грала — вірила, жила.
Хоч не пройшла пора емоцій,
Я все без жалю віддала...
Можливо в серці все дозріло,
Що віддавати — не губить...
Прийшло прозріння гартом білим:
“Мистецтво у собі любить”.
У роздумах, печалях, віршах,
Я піднімаюся на мить,
Щоб привітати інших
І молодість благословить.

Березанцям

Я лід і полум'я в собі носила,
Як загадковий дар мого життя,
Як злет думок і невичерпність сили
Прем'єрної завіси відкриття.
Вітрам обійми розкривала ніжно,
Немовби то ні холод, ні зима,
А у перлинах килимами сніжжя
Дорогу проклада весна сама.
Я знаю шлях до весен через зиму —
Замети, хуртовину і хугу,
І я до них бреду неповторимо
По ніжному і чистому снігу.
Мої прем'єри і завіси різні
У радощі крізь тугу відчайну,

*Я відкриваю рано, а чи пізно
Свою планету мудру й чарівну.
Де і дитинство, й юність, і прозорість,
Життєвої завіси відкриття,
Де першосніжжям, першотрав'ям снились
І щастя смисл, і аромат життя...*

Десять на початку 60-х років я одержала лист від свого однокласника Івана Семеновича Колесника. Він писав, що має велике бажання розшукати й зібрати учнів 20-х років нашої Березанської школи. І ми почали згадувати — хто, де, писати одне одному, домовлялись про зустріч. Озвалися хлопці Васюкови (Микола, Сашко, Гліб), Дора Нипорко, Пилип Кійко, наша піонервожата Катя Тув, Іван Снісар. Хтось із хлопців підказав:

— А наш Толя Дородніцин, з яким ти, Наталко, сиділа на одній парті, тепер славетний академік у Москві.

Анатолій Олексійович палко підтримав ідею — зібратись учням 20-х років.

І от нарешті зібралися в Березані, в хаті моєї однокласниці Совіної, з якою ми разом у хорі співали. Приїхало більше як сорок чоловік. Гуляли три дні. Збиралися біля хати, в якій знімали колись фільм “Джальма”, і всі ще пам'ятали, як майже все село знімалося тоді. Сусіди дуже добре ставились до нас, пригощали, кожен тягнув до себе й на ніч запрошував до своєї хати.

Приїхав і Анатолій Олексійович. Дивилась я на нього, літнього чоловіка з допитливими очима, а бачила хлопчика з тих далеких років, коли в оксамитовій курточці бігав за м'ячем. А він пригадав, як з хлопцями ловили мене, щоб намочити мені коси і перевірити, чи я часом не кучерявлю їх, бо я ж була кучерява.

Дивовижна людина А. О. Дородніцин. Все життя прожив у Москві, а розмовляв добірною українською мовою, знав безліч віршів українських поетів і дуже гарно співав українські пісні.

А. О. Дородніцину

*І був він школярем, щоб стати вченим,
І юнаком, чийсь нареченим,
Літав він по світах долю шукати,
Жонатим, удівцем і знов жонатим,
А у найкращу дівчину у школі
Не був, не був закоханим ніколи.
У клубі, в школі, навіть згаряча
Не доторкнувся до плеча,*

Мов шарової блискавки чи грому,
Щоб потім у життєйському огромі
Заряди юності тієї проносить,
А дівчині було легенди досить,
Щоб березанських рушників узори
Світили в творчу долю, ніби зори,
Брели веснянками берізки в полі
І виріс дуб плечем віків у школі.

І з тієї першої зустрічі ми почали збиратися щороку, навесні. Посадили в Березані парк, проводили творчі зустрічі, допомагали Березанській школі. Одного разу хтось із хлопців Васюкових приніс саджанець дуба, і Анатолій Олексійович посадив його. Він добре прийнявся. Вже немає Анатолія Олексійовича, а “дуб Дороднічина” — росте і буде рости чималенький, людям на радість.

Присвята
академіку
Дороднічину
Анатолію Олексійовичу

А. О. Дороднічин.
Індія, Акра, січень 1957 р.

Ходжу навипинечки по хаті,
Боюся всесвіт розбудить.
Учений уночі працює,
А ранком спить...
Ми з ним у школі в Березані вчилися,
А потім розлучились на роки...
Зустрілися — ледь-ледь призналися ж таки.
А хата в нього диво з дивен:
У клітці дві живі зміюки,
Удав через плече... на фото, правда,

А. О. Дороднічин.
В'єтнам, грудень 1974 р.
Підпис: “Пошастило піймати
водяного вурґа”

А скільки із чеканки “Ах — Тамар...”
Одну мені подарував.
А он красуня на стіні висить.
Орлиний погляд у дівчини,
Вона прикрасою висить,
А промінь золотаво-синій,
Немов над озером Іссик.
Походження озер загадка —
Джерельце чи гірський обвал,
Іссик уже прорвало гатку
І залишило котлован.
А погляд дівчини червлений,
Поет і відкрива його.
Верхарна образом натхненням
В бруківці спалаха вогонь?
У кабінеті вечоровім
Учора Всесвіт Світом був
І поривань живої крові
Благословити не забудь.
Покликав крізь усі щілини
Натхненну казку про Весну.
У неосяжну даль полинув
І на руках світів заснув.

Про зустрічі наші шкільні, традиційні

У кожного з нас свій характер і воля,
І доля, і світу сприймання своє,
Є спільне, відмінне, є зле ще довкола,
А в серці людському непізнане є..
Для щастя, з нас кожен шука одностудця,
Спілкуючись, дружби, любові шука.
Хороший той час, коли радість єднає,
Звучать українські народні пісні,
Здається, що кращих на світі немає,
Вони в нас, як мами й бабусі, одні.
А скарби лиш серце, глибоке, вразливе,
Ціною високих болінь здобува
У муки, розлуках і щастя розливах,
Інакше в Людини, мабуть, не бува.
А може, буває з серцями такими,
Що легко, мов піна, все зверху пливуть,
Що можуть тебе і пісні не дослухать,
Бо тільки для себе, собою живуть.
Кого ж поміж нами сьогодні немає,
Повірить у дружбу шкільну до кінця —

Затягнемо ж пісню, що вічно єднає
Глибокі, вразливі і чисті серця.
У кожного з нас свій характер і воля,
І доля, і світу сприймання своє,
Є спільне, відмінне, є зле ще довкола,
А в серці людському невідоме є..

Виступ у Березанській школі

У спогадах звучать пісні та весни —
Усі дороги від шкільних воріт.
І досі ще я не складаю весла,
І говорю новим творцям — творіть!
Живіть трудами, піснею і віршем,
Заглиблюйтесь в життєвий океан,
Несіть щедроти від землі щедріші,
Плекайте вище сонця ідеал.
Бо вам іти дорогами широкими
Розхожим істинам наперекір.
Вам у своїй Вітчизні бутъ пророками
І будувати справедливий мир!
А це нелегко, хоч і благородно,
Зло хоче бачити нас у злі.
Ростіть бійцями за усе природне,
За доброту і дружбу на землі!

На жаль, щоразу нас ставало все менше. Минуло багато років, і одна я лишилась з тих учнів 20-х років.

З наших перших зустрічей учителька Галина Лаврентіївна Рих з піонерами почала організовувати музей у простенькій хатинці. Сьогодні це відомий краєзнавчий музей міста Березані, де продовжує працювати директором Г. А. Рих.

Передчуття

Ніч одержу всю зносила,
Ходить день, зникає тьма.
Небо синє, в плечах сила.
Легко — сумнівів нема:
Розірвавши, розвиває
Бруньку — в листя, квітку — в плід.
Ходить промінь небокраєм,
Сонце сходить, все як слід.
Все у розквіті мінливе,
Часто сльози криють сміх.
Ну, а я до сліз щаслива,
Аж не віриться самій.

Ти близесенько зітхаєш,
А далеко хтось не спить.
Десь край світа зореніє,
Небо чорне і горить.
Аж до реберного свисту
П'ю я подих, п'ю, сміюсь.
На душі сумління чисте,
А чого ж я так боюсь?
Ніч одежу всю зносила,
Ходить день, зникає тьма,
Прибуває в силі сила,
Тільки спокою нема.

Весна 1941 року

Осиротіння

Вітер проклятий гілля ламає,
Ноги залякли, дому немає,
Ой туга, туга, яка наруга
Дитя згубила, на руках — друге.
І що робити — здригнулась мати,
Що її діти, як пташенята,
З дерева зняті з гніздом пташиним,
Їх по дорозі розпорошила.
Упала мати, мов розіп'ята,
Так ні до чого запахла м'ята...
Так ні до чого листя кущово
Доц оторочив... сльоза на очі...
“Немає дому, ані поріжку,
Тебе лишаю тут на моріжку.
Шукай доріжку та йди саменька”.
Вмирає рідна, вмирає ненька.
“Ой мамо, мамо, як мені само,
Як же без тебе прожити, Мамо?”

1941 рік

В перший день війни

Як набігла вона, я не бачила,
Не пізнала її здала,
Тільки сила моя нерозтрачена
На цей берег мене звела.
А на березі, всім ризкуючи
І спокійний, як монумент,
Дуб стояв у природі виручій,
Похитнувшись лише на мить.
І не знаю — чи бачила зблизька,

Чи здаля мені так здалось —
Небо й землю панахала блискавка,
Коли полум'я в дуба вп'ялось.
Я листочки тримала в руках його,
Ще не мертві і вже не ті...
Так втрачають навіки коханого,
Так буває лиш раз у житті.
А вітри такі світлі, прозорі,
Така темна від них вода.
Не відбився ні місяць, ні зорі в ній,
Тільки вітер її гойда...
З нею схожа моя біда.

Посвята Лесі Українці

Буду я у Лесі вчитись,
Як долать бессилля, сили злі,
Тамувати серце духом чистим
Й мук земних на золотому тлі.
Землю бачить з висоти польоту,
Небо з глибини людських страждань —
В творчості, в житті її було так —
Вірила в прекрасне без вагань.
Іскру Божу й не тепер це,
А тоді, коли довкола тьма,
Чорнохмар'єм обступала серце —
Роздувала полум'я сама.
А була вона ж не надлюдина,
Зустрічалась з смертю віч на віч,
Хвора — серцем одержима,
Обертала в світлу казку ніч.
Із пригніченням гірким в двобої,
Міряла кохання глибочинь.

* * *

У древнім Києві — весна уже,
Бузки напружують бруньки,
Емоції думки наснажують,
Дивлюсь у далеч з-під руки.
Дивлюся. Думаю, чекаю!
От-от відлунить і гукне
Знайомий голос відчайдуши
Розбудить покликом мене.
Я поклики зберу й покликання
У злитки, струни золоті,
І стануть радощі великими,
І не збідніють в суєті.

Заради сповідей, очищення,
Розради загадкової,
Хода світанків урочистая
Весни невітадкової.
А вечорами небайдужими
Натхненна тиша настає,
І ходить поруч доля суджена
І, наче привид, розтає.

* * *

Як вічний рух, Днірова хвиля,
Як серця-велетня вогонь:
Ми на Шевченковій могилі
Пройняті думами його.
Несу вінок і не сама я...
І крок як крок, і день як день,
Та кожна стежечка єднає
Напівзнайомий гурт людей.
У кожнім погляді виразно
Любов. Затримую ходу.
Вінки кладем усі відразу,
Я серця часточку кладу!
Заглянуть в небо інші люди,
І змінить течію Дніпро,
А світла пам'ять вічно буде
Утверджувать твоє добро.
Я грудочку землі святої
Беру, — хай душу озаря,
Носитиму її з собою,
Як ще з дитинства — Кобзаря.

Мовчання

Крізь віти дерева зелене
Проміння пада з висоти —
Твоя рука в руці у мене,
І поруч ніжний, чулий ти.
І, може, вітру колихання
Мовчання розірве межу,
Бо я про зародки кохання
Тобі нічого не скажу.
А вечір цей натхненний, світлий
Початком буде і кінцем.
Я відчуваю, що без слів ти
Говориш теж мені про це.
... У теплім місячнім просторі,
про нас шепочуть осокори.

Іній

За Пастернаком

Пора листопадна, у неба
Потік журавлиний процах,
Журливої пісні потреба,
А світиться подвиг в очах.
Хай віть горобина позначить
Лякливого вітру лице,
А я першотворення бачу,
Як казку з хорошим кінцем.
Назавтра прокинуся, стану,
Як вкопана — дім замело,
Відкрию повіки, мов ставні,
Згадаю дитинство, село —
Білясто-сріблястії мухи
Дахи покривають весь день
І труби, і ліс каплоухий.
Яке маскування іде...
Льодові походи з розмаху —
Ти шапку насунеш до брів
І, крадучись, мов росомаха,
Спитаєш — куди я забрів?
Брестимеш і сам не повіриши,
Стежини у літо нема,
Озерені інеш, вітром
Узори малює зима.
Лама першосніжжя устої,
І вже насторожена вись
Спускає стіною густою
Палаці, дивись не дивись...
Година мовчально-звучальна
Засвічує світлі вогні,
Мов будить царівну печально,
Що спала в казковій труні.
А серцеві — вірить в красиве...
Холодна зима — не хула.
Працюю, віршую, спасибі! —
Я менше просила, аніж здобула.

Жовтень, 1982

Першотравневий міст

Я розтинаю поглядом хмарину,
Я п'ю неторкану красу весни.
Вибрунькують дерева зримо,
Дивлюсь і погляду не можу одвести.
Ідуть щасливі, молоді й веселі,

Найсокровенніше в собі несуть,
По найприроднішій життєвій сцені,
Ім аплодує течія внизу.
Вдивляюся і, наче перед злетом,
Читаю в поглядах висоти дум.
Я бачу з тих висот усю планету,
Всі протиріччя світу на виду.
У суперечках переходять міст.
А двоє зупинилися, немов на сцені,
Я відчуюю їх розмови зміст.
І, наче рамки, золоте проміння
У сто сонців сягнуло із води.
О Дніпре! З покоління в покоління
Поетів-велетнів роди!

Дощі

Стоїть автобус і тонваген
Серед негоди у стегу,
Та не беру я до уваги
Дощів — чекаю виступу...
Ентузіастка, мов на фронті,
Долаю холод, труднощі...
Знімаю сонце в літі пройденим,
Чекаю сонця у дощі.
А степ і небо, ніби в змові,
Одна суцільна каламуть,
І не осіння й не зимова,
Все світле в чорноту ведуть.
А ми у свято і у будень
Світлинки ловимо у тьмі...
Ми для екрану сяйво збудим,
Де буде степ і сонце, й ми.

Етюд

Движок у небо світло точить
І розсипає по ріллі.
А серце трактора тріпоче
І обрїй райдугою ліг.
Звучить пора новим мотивом,
Вечірня зоряна пора.
На фоні неба негативом —
Дві постаті й одна зоря.
Я проникаюся інтимом,
І проявляються в зорі,
Стають дві доли — позитивом!
Вертають з поля трударі.

На знімальному майданчику

Штучний дощ нас поливає,
Птахом пошуків летить,
Кожним поштовхом ліхбаген
Кличе діяти, іти.
Вітер пісню нюансує,
Росно світиться трава,
Світом роздумів несуча
І обов'язки й права:
Задуми поетизую,
А емоції чужі... паралізують,
Ріжуть серце, як ножі...
Вхожу в образ до останку —
... Апарат... кінець... привіт...
Прокидаюся на світанку —
свіжо відчуваю світ.
Вчора сумнів пододала
В непомірній боротьбі,
А сьогодні сильна встала
І повірила собі...

* * *

Крок на сцену — крок у підсвідомість,
Пізнавати окрилену свободу,
Розірвавши скутості судому,
І сміливо кинутись в життя, не в воду...
Гілкою гойднутися потреба
І руками доторкатись неба.
Синім птахом радощі творити,
Дарувати тайнство причастя.
Муку розуміти і приймати,
З цілим світом спілкуватись щасно,
Більшого польоту для душі не мати,
Хоч для себе той політ назвати
Творчістю, Вітчизною, Епохою!..
Крок — не крок, вогню недоста,
Тільки б не згубити пам'ять.
Не губити досвід.

Злива

Розкрила злива краплям крила,
А я окрилення ловлю.
Весни тієї, що дозріла
Осіннім подихом жалю.

І небо навпіл розділила,
Не ти, а схожий під дощем.
У серці щем, а в думці крила,
То наші зливи йдуть іще...
Зачаттям плідним на мотиви,
Трампліном злету в сиву синь,
Сльозою падаю у зливу —
Крилата крапля в сто краплин.
І я расту, стартую нею —
Не з-під землі, а над землею...

Про вдачу

Я ніколи не звикну до скнарості —
Живу, ніби немає життя кінця,
Смертей нема, немає старості...
Хоча і в юнь немає вороття.
Я не боюсь болючих споминів,
Ні болю й горя не боюсь,
Іду в життя без застереження...
Й за роботу натхненно берусь!

Мантра

Кров пульсує, мов годинник звірений,
Омолоджує моє буття,
У здоров'я, довголіття вірю я,
Творчістю продовжую життя.

І долаю негативні впливи я
Злих людей, обставин і речей,
Прагну бути веселою, щасливою,
Доля хай дошкульніше пече.

Я її не проклинала зроду,
А приймала кривно, як рідню,
По природі обминаю злобу,
А за правду завжди постою.

Доле, обдаровуй же красою
Трагедійно-поетичний світ.

Ромашка

Наче доля бідною склалася:
Із ромашки злетів вінок..
Стебелина тонка зламалася
І вже зламана йде в танок.
І вітрами угору піднесена,
Зачепилася в гіллі одна,
Тож стягнула висот, ріднесенька,
Може, й любить той злам вона?
І звиряє стеблину вітер
І зриває її з гілок,
А ромашка в росистих вітах
Все продовжує свій танок,
Борючись, сміючись, ридяючи,
У безвістя своє летить,
Наче сонце — в гіллі гоїдається,
Щоб зернятком в піснях зрости.

* * *

“Хорошого ранку”, — сказав незнайомий.
І ранок засяяв, забухав у дзвони
Думками і серцем, піднесенням духу,
Живого стремління і вільного руху..
Я небо у морі руками торкаю,
Пливу у безхмар'я безкрає до краю.
Глибоким диханням в полоні звучання
Стартую в сьогоднішній день незвичайний..
Та знати не будеш про віри, незнайомий,
Про ранок, що сяяв і бухав у дзвони,
Про серце, про думку, піднесення духу,
Живого стремління і вільного руху..
Пройшов незнайомий, пройшов безчасний,
Непридбаним горем, непізнаним щастям.

Іще б я хлопчика родила

Іще б я хлопчика родила,
Забувши вечір, ніч чи день.
І стільки б мук іще сходила
За нижній доторк до грудей.
І смішно, й радісно, і дивно,
Що найсолодше почуття —
Трудами, муками людини
Родить живе, ростить життя.
Та не до сміху, не до дива,
Як, посягнувши на красу,

Не люди — нелюди, можливо,
Все згубне світові несуть?
На щастя світові, на диво —
Іще б я хлопчика родила!

Мій перший сніг

Як злет думок і небичерпність сили,
Прем'єрної завіси відкриття,
Сніги й тепло у серці я носила,
Як загадковості і дар життя.
Втрам обійми розкривала ніжно,
Немовби то не холод, не зима,
А вся в перлінках килимами сніжжя
Дорогу проклада весна сама!
Мій шлях до неї тільки через зиму,
Замети, хуртовину і югу,
І от до неї знов неповторимо
Брестиму я по чистому снігу.
Сумуючи, радіючи весною,
Як прийде підсумків пора в житті..
Своє село я стріну новизною,
Де суперечки, зустрічі прості..
Де і дитинство, й юність, і прозрілість —
Життєвої завіси відкриття,
Де першосніжжям, першотрав'ям снились
І щастя смисл, і аромат життя!

* * *

Шукала щастя я в саду —
Розмаї пелюстковім,
І вірила: обов'язково
Його в розквітлості знайду.

А згодом із того куща,
Де я шукала п'ять пелюсток,
Упав листок, мов крові згусток,
І опадати сад почав.

А я шукала й восени,
Не розлучаючись з весною,
Неждано стрілася з зимою:
Цвітіння перейшло у сні,

У вірші, мрії, у чекання —
І щастям стало те шукання...

Півонія

Я в житті не бачила ні разу,
Як півоній опав букет —
До останньої пелюстки зразу,
Мов калюжа крові на паркет.
Подих вітру — і на підвіконні
Рух пелюсток тишу відніма...
Як жорстоко, як протизаконно,
Що того букета вже нема...
Що життя нічого вже не змінить —
Щастя і прощання, наче тінь,
І у вазі — лиш зелений віник
Серед промінців і миготінь.
В промінцях колючість золотиста
І червоних пелюсток прибий,
А в думках моїх, поривах чистих —
Вічного й миттєвого двобій!

Райдуга

Райдуга тремтить у травах росяних,
Світяться травини молоді,
Я беру травин м'ялих розсипи,
Пробуючи праною оволодіть.
Прано, прано — зрілих прагнень промені,
Мозок охолоджуй і світи,
Проникай зоринками у кров мою,
Дозрівай відродженням клітин!
Прапором непереможним, вірою
У клітинці кожній розгорнись.
Доле, будь тому солдату вірною,
Що не повертається з війни!

* * *

Слова, буває, мов горіхи,
Розкотяться — добра не жди,
Увечері сяїнуть, зігріють,
А ранком — згаснуть назавжди.
Та я прощатися не поспішаю з ними,
Хай дозрівають, перебудуть зиму,
Звичайно, дочекаються весни —
І зернам у горісі стане тісно.
І виникне проблема прорости:
Я посаджу те зернятко з горіха,
Скажу йому: “Рости з землі — до неба.”
І зайвих слів мені не треба.

2000 рік

У 1991 році я відпочивала в санаторії на Ризькому узбережжі. Якось за наш стіл посадили нового відпочиваючого.

“І навіщо нам мужчину посадили”, — невдоволено подумала я.

Але коли він попросив мене пересісти на друге місце, щоб йому було зручно наливати чай з самовара для всього столу, я з цікавістю звернула на нього увагу. Так я познайомилася з москвичем Олександром Федоровичем Бородкіним. За фахом — він гірничий інженер, людина далека від кіно і театру.

За час відпочинку ми подружилися. Мене захоплювало його ніжне ставлення до онуки. Коли мати маленької дівчинки відїздила до Риги, я спитала: “А з ким же ви дочку залишаєте?” Вона відповіла: “А з Олександром Федоровичем”.

Довгі розмови й далекі прогулянки виявили таку щиру і красиву людину, що в нього не можна було не закохатися.

Перед відїздом я, руйнуючи філософію Андромахи і дивуючись сама собі, перша запропонувала Олександровичу обмінятися телефонами. Були часті дзвінки в Москву і з Москви, російськомовні вірші з присвятою, приємне знайомство з дружиною Олександра Федоровича Галиною, щире і відверте товаришування родинами. Олександр Федорович приїжджав на мої творчі вечори і дні народження.

Одного квітневого вечора, коли у нашому Києві цвіли каштани, я зателефонувала до Москви. Трубку підняла дружина і сказала, що Олександровичу саме зараз роблять операцію на серці і його життя тримається на волосинці. Всю ніч я молилася, щоб ця дорога мені людина перемогла страждання і була здорова. Операція пройшла вдало.

Але весь квітень я хвилювалась про стан здоров'я Олександра Федоровича, дзвонила Галині, спілкувалась з його донькою Наталкою. Багато ходила по квітучому Києву, мріяла, милувалась київськими каштанами. Тоді ж і народився вірш.

Місячні ночі

*Зазирнув молодик на дорогу,
Переливами радості світить,
Я на нього молюсь, як на Бога,
Відкриваючи світле у світі.
У глибокій задумі
В минуле миттєвістю лину,
Може, в спогадах щастя знайду я —
На моїм небосхилі хмарини...*

Молодик загадковий щербатий
Закотився за обрій надвечір,
Не заглянув на сповідь до хати,
Не почув сповідальної речі.
А хотілось натхненних озорень,
Збагатитися світотізнанням.
І диханням глибоким озонним
Множить сили задля подолання —
Подолання пригнічень, зневір'я,
Розчаровань сумного зітхання,
Надихнути довірою віру,
Оновитися другим диханням.
Молодик — то згори, а то — знизу.
То — у снах, то — в безсонні свідомім,
Поведе по дротах, по карнизах
У поривах ще невідомих...
В протиріччях таємних довічних
Сповідальних очищень шукати.
Таємнича непізнана Вічність
Повнолунням уже прибуває.
А під небом натхненних озорень
Бродять тіннями Каїн і Абель,
У хмаринах рухливих, прозорих,
З непролितих сльозинок крапель.
І куди б не пішла я в ту пору
Зависає непроханим гостем —
То праворуч, то зліва, то поруч,
А то спогадом близьким і гострим...
У мовчанні лягаю я спати
З почуттям ейфорії, страждання,
Аби знов всепрощальною стати.
Нарікаючи знов на бажання,
То підносить до самого неба,
То у прірву стихає безжально.
Помилятися знову боюся,
Посміюсь над собою, поплачу —
За омріяне знову беруся.
А сила прозріння куртує,
Нездолання відчуваю тепер це,
Тільки віра у чудо врятує
Прозорливістю розуму й серця...
Замість сонця хай місяць мандрує,
Я ж в минулі миттєвості лину,
Певно, в спогадах щастя знайду я.
На моїм небосхилі — світлини.

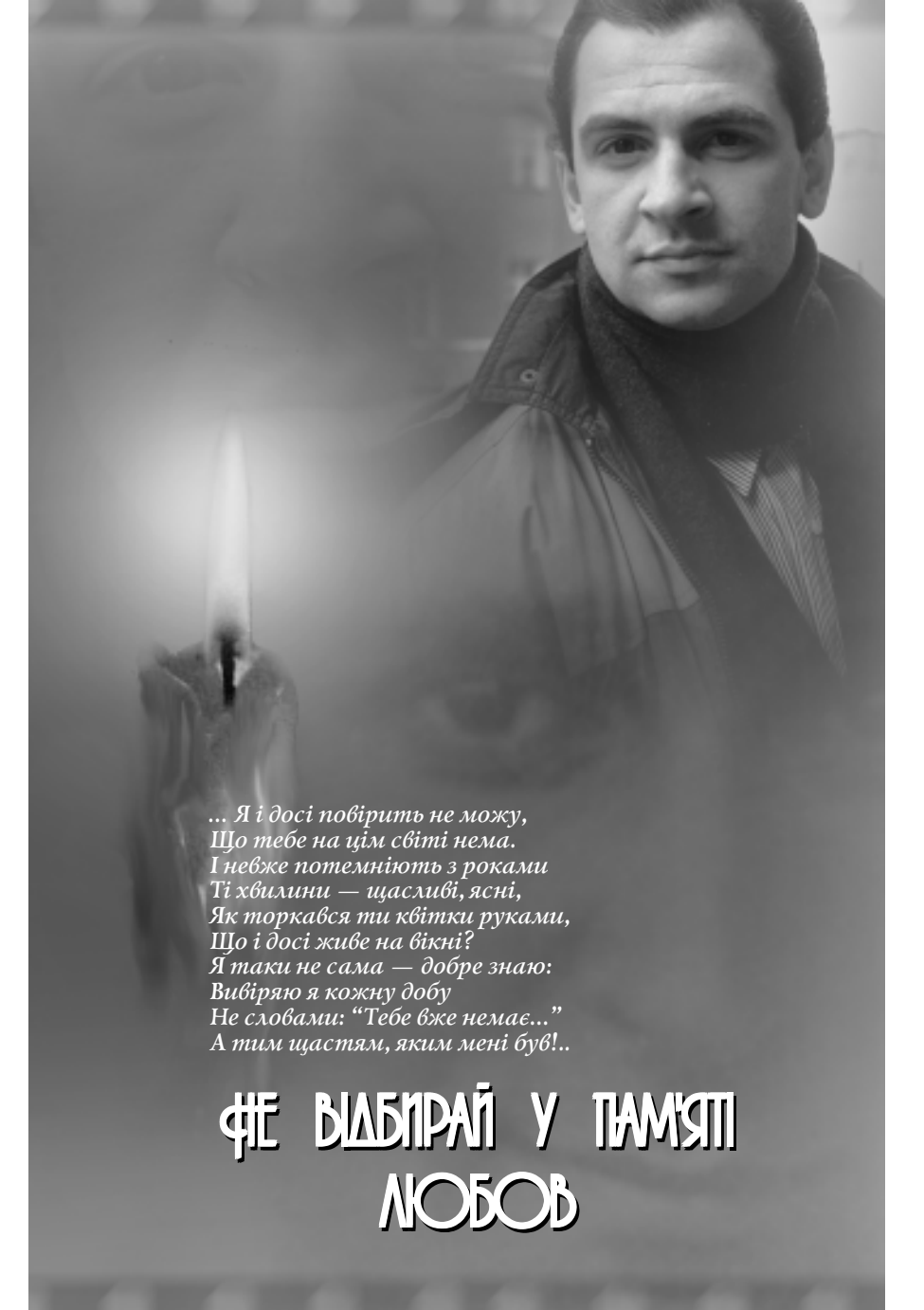
На моєму ювілеї у 2000 році Олександр Федорович був найдорожчим гостем.

Несподіваним подарунком мені на ювілейному вечорі в Будинку актора, в день мого дев'яносторіччя, була збірка "Романси". Її подарував мені онук Олександр. Він поклав на музику мої вірші і видав їх. Тоді під його акомпанемент кілька романсів проспівала його дружина Оксана.

А першокласник Євген і чотирирічна Вероніка, які не встигли вивчити прабабусиних романсів, заспівали мою улюблену: "Ти ж мене підманула".

Сподіваюся, що не обтяжу читача нотними знаками в книзі, адже серед читачів можуть бути й музиканти. Та найбільшу надію маю на маленьких Євгена і Вероніку. І подумки чую, як вони, вже дорослі, в два голоси співають мій романс "Я бажаю тобі доріг".

*... Я і досі повірити не можу,
Що тебе на цім світі нема.
І невже потемніють з роками
Ті хвилини — щасливі, ясні,
Як торкався ти квітки руками,
Що і досі живе на вікні?
Я таки не сама — добре знаю:
Вивіряю я кожну добу
Не словами: “Тебе вже немає...”
А тим щастям, яким мені був!..*

**ЩЕ ВІДБИРАЙ У ПАМ'ЯТІ
ЛОБОВ**

Ці рядки, написані колись, присвячувалися могому чоловікові, який добровільно пішов на фронт у сорок першому і не повернувся. Тепер, коли не стало мого улюбленого онука Фелікса, ці слова ще гостріше пронизали мій біль і скорботу. Життя Фелікса обірвалося в 32 роки. Онук був у всьому схожий на діда Адольфа. Вродою, вдачею, навіть долею.

Нестерпно важко говорити про нього в минулому часі і вимовляти слово — був. Фелікс працював у Київському театрі ім. Лесі Українки. Був обдарованим актором, зіграв багато різнопланових ролей. Недарма ж керівництво театру подавало папери на присвоєння акторові Летичевському звання Заслуженого артиста України. Не встиг одержати.

До співпраці запрошували Фелікса й інші столичні театри: “Сузір’я”, “Браво”.

А на радіо ми читали Байрона. Фелікс читав уривки з поеми “Паломничество Чайльда-Гарольда” російською мовою, а я “Паризину” — українською у власному перекладі. Яюсь, готуючись до чергового виступу, я дізналася, що Фелікс пише щось своє. Умовила прочитати. Багато з того, що він читав, я записала на касету, тепер слухаю і глибше розумію його. Фелікс просив мене зробити для нього моновиставу за Байроном. Він попідкреслював у текстах ті місця, які йому хотілося використати в тій виставі. І ось тепер, як навіяне Байроном, я переказую підкреслене Феліксом ще тоді. Касету, на якій було зроблено запис нашої репетиції 8 серпня 1993 року, бережу як сімейну реліквію. І, вслухаючись в його голос, спілкуюсь з Ним... і не “темніють з роками ті хвилини, щасливі, ясні”.

За мотивами Байрона

*Життя коротке, злетам перепони,
А істина у глибі вод, як перли, тоне,
Її не досяга простий народ.
Добро зникає, злу немає гатки...*

*Природа накопичує загадки.
Раби грошей, амбіції та слави
У забуття просвітлене поклали,
Немов чортів диявольських пророки
Дратує їх і світле, і високе...*

* * *

*Творящі думи не бездушний прах!
Безсмертні ті, що для віків творили,
Саме життя світлішає із ними.
А те, що ненависне і безсиле,
У смертнім рабстві душу погасило,
Проходить, як депресія, як злива.
І сонячна, безмарна та ясна
Розквітне знову й знов — нова весна,
І буде людство знов щасливим.*

* * *

*А час минає і усе мінє —
Філософ справедливий і мудрець,
Невірних суджень вірний виправитель,
Зцілютель болю і сердець.
Примусь покаятися нечестивих!
Усі борги віддам, земні й небесні.
До тебе, Часе, простягаю руки знову й знову,
Додай же рівноваги, щастя і любові.*

Хочу, щоб на сторінках моєї книги було тепле й зворушливе слово про Фелікса, написане мистецтвознавцем Аллою Піддужною.

*Вверх по лестнице,
ведущей в вечность*

Когда из жизни уходит человек молодой, всегда задумаешься о непредсказуемости жизни, неотвратимости судьбы. Феликс Лещичевский... Сейчас ему было бы 35, его нет уже два года. Феликс был актером, талантливым, многообещающим, подающим большие надежды. В его жизни был главный Театр — киевская Русская драма им. Леси Украинки. На ее сцене он начал играть в 1982 году, еще будучи студентом театрального института им. Карпенко-Карого, учась у своего любимого педагога, для него Учителя с большой буквы, Михаила Юрьевича Резникова. Дебютом на профессиональной

сцене стали роли в спектаклях “Предел спокойствия” и “Из жизни насекомых”. Были еще короткие периоды работы в других театрах, кстати, в Новосибирский драматический театр “Красный факел” Феликс поехал за учителем. И сыграл в Новосибирске, пока там был художественным руководителем М. Резнирович, интересные и разноплановые роли. Потом, опять же за учителем, в 1990 вернулся в Киев, в Театр им. Леси Украинки. Театралы хорошо помнят его яркие работы в спектаклях “Жиды города Питера”, “Приглашение в замок”, “Кандид”, “Школа скандала”, “Молодые годы Людовика XIV”, а также роли в спектаклях Театра “Браво”. Немногим удалось посмотреть спектакль Театра им. Леси Украинки “Той-беле и ее демон” с участием Феликса. Последняя роль в его жизни. Кто видел, говорят, что, возможно, самая удачная. Что ж, можно позабыть о том, кто успел увидеть.

Когда человек уходит, все, что остается после него, приобретает какой-то иной, особый смысл. Написанные фразы звучат по-другому, в глазах, смотрящих с фотографий, меняется выражение, во взгляде поселяется невысказанная печаль, в движениях на киноплёнке начинаешь улавливать новые подтексты, отличные от прежних.

Еще при жизни Феликса видела фотографию, где он, двадцатилетний, красивый, веселый завороченно глядит перед собой. Распахнутые глаза как будто хотят охватить весь мир. На фото подпись его рукой, в те двадцать лет: “И, удивленный, не успел я мир постигнуть этот...” Непонятной была мне тогда эта фраза, но какой пророческой стала она теперь, после смерти Феликса. Почему он, на пороге, так сказать, своей жизни, полный сил, надежд, уверенности в их осуществлении, написал эту глубокую, достойную мудрости старца, фразу? Неужели что-то чувствовал, предвидел, знал, что отведено ему на этой земле безжалостно мало? Почему? Загадкой это останется навсегда. Может, потому и торопился “самореализовываться”. Актером почувствовал себя рано, лет эдак в пять, когда дома с братом Сашей устраивали настоящие театральные праздники — спектакли собственного кукольного театра, и, чтобы не спорить, кто важнее, порешили, что в их театре будет сразу два директора, два главных режиссера, два актера. Ну, а зрителей было гораздо больше. Конечно, детвора, друзья, мама и папа, и обязательно бабушка, актриса театра и кино Наталья Александровна Гебдовская. Для нее Феликс был смыслом существования, опорой, надеждой, любимцем. Она воспитывала Феликса, прививала ему любовь к театру, к поэзии, учила находить прекрасное во всем. Во внучке Наталья Александровна видела продолжение своего мужа, режиссера Адольфа Летичевского, который когда-то работал в Русской драме. Он погиб во время Отечественной войны. Было что-то мистическое в том, что и Феликсу довелось работать в том же театре. Наталья Александровна была всегда рядом с Феликсом, поддерживала, помогала. У них были особые, высокие отношения, огромная любовь! И не знаю, подарок ли это судьбы или наказание, но, даже когда Феликс умер, Наталья Алесандровна была вместе с ним. В день смерти, всего за несколько часов до нее, Феликс, поднявшись с дивана, присел на колени перед стоящей бабушкой и молча, рукой обвел по полу контур ее ног. Что он хотел этим сказать? Нарисовал спасительный круг, в который заключил свою любимую бабуню, призвал всевышнюю защиту, потому что понимал, что не сможет уже сам защищать ее? Или передал свою молодую энергию, желание жить, потребность творить? Остаются одни предположения, никто уже этого не узнает. Как никто не поймет, на-

сколько трудно Наталье Александровне без Феликса. Только эта энергия и помогает жить, дает бодрость и силы ей в ее, уже за девяносто. Любовью к Феликсу держится она, продолжает переводить начатую еще с ним поэзию Байрона, сочиняет собственные стихи, пишет воспоминания. И верит в бессмертие, потому что ее жизнь продолжается вместе с Феликсом.

Есть в их доме одна реликвия — картина, принадлежащая Феликсу. Смотрю на нее и снова поражаюсь изменению ауры предметов, остающихся после смерти. Она была восторженно-пафосна при жизни, сейчас же — пророчески-величественна. Можно сказать, что Феликс — автор этой картины, хотя не его рука держала кисть. Своего друга в армии попросил он написать этот сюжет, который сам придумал до мельчайших подробностей. На картине — духовный путь артиста. Все реально и в то же время символично и эфемерно. Это сцена и закулисье одновременно, бордовый бархат тяжелого занавеса, реквизит, рояль, дощатый пол сцены вокруг него усеян цветами, загадочный персонаж выглядывает из-за двери. Грациозная белая лестница, устремившаяся своими ступенями ввысь. Преодолев пока еще первые ступени, движется по ней Феликс со свечой в руке. В ней — ответ того внутреннего огня, что восторженно бушевал в душе Феликса, священного огня служения искусству. В центре, наверху, там, куда все его стремление — словно икона для него — портрет учителя, как путеводная звезда. Он проводник на этом пути, в его талант — святая вера. Нежный лоскуток белого платочка парит в воздухе, он хочет опуститься на сцену. Есть поверье: брось платочек, если хочешь вернуться на это место. Феликс

бросил платочек, и навсегда замер он в полете, не отпуская Феликса и возвращая, возвращая... На сцену, в Театр!

“И, удивленный, не успел я мир постигнуть этот...” Сердце Феликса остановилось, решив, что он выполнил свою миссию на земле. Он пришел в этот мир, чтобы удивиться, многое сделать, успеть прочувствовать и пережить. Ему было мало отведено, но он успел прожить свою жизнь так насыщенно, что другой человек и за семьдесят не сумеет. Феликс успевал заниматься театром — делом своей жизни, писать стихи и песни, успевал чувствовать полной мерой, любить и страдать, помогать друзьям, успевал растить своего маленького сына Женечку, успевал быть добрым с родителями, братом, удивительным — с любимой бабушкой. Не уставал удивляться красоте мира, непостижимости жизни, необъяснимой фантастичности искусства.

Хотел все это постигнуть. Не успел... А может, теперь уже постиг, там, в вечности...

РЕКВИЕМ

1

Я знала щастя бути коханою —
Дощами, вітром, сонця променем
І глядачами в залі, мрією
І добрим спомином.
Так принесить мені суцвіття,
Поки жива, та не засохлих чи зів'ялих квітів,
Бо тільки у живих права...
Я всі дорогоцінні ланцюжки і камінці
Віддам за посмішку і квітку у руці!
Коли суцвіття нам приносять
Травинок травневих порив,
Я ж тебе пізнаю в них і рину,
Сама я вас усіх в собі відкрила.
І — виростають крила.
Несіть, несіть — поки жива і серцем не старію,
Несіть — поки жива й у простір прагну.

2

Поки у простір прагну і далина потрібна,
І краєвиди моря бачу, і всі ознаки
Радощів і горя, і близьких розтривожені серця,
І даль без краю, без кінця —
Калейдоскоп розгадок і загадок.
У літаку, у поїзді, на кінозйомці,
Летять ялинки, кипариси і кедрові мережива,
А враження такії —
То долі Українські: вимпели і списи...
А я лечу із Ялти в Київ.
Так не мовчіть і не ховайтесь у байдужість,
Погляньте — поруч відкриття й дива.

3

Поруч відкриття й дива...
Вино нерозлучиме з виноградом,
І істина в вині жива.
Воно, й розлите в чани, своїм бродінням відмічає
Живе цвітіння кожен рік, хоч до століття й далі...
Так юність повторяє посмішку й смішні деталі,
І кожний крок наш повторимий, як музика чи рима,
Нас поступово воскрешає, твердить
У сонмищі зірок, в рослині кожній.
То прикрашає сад Довженківський після дощу,
То випаровується з гілки стрімко —
Лечу осяяна вся сонячним теплом
І ним розквітлена на пагорбі весною.
А близькі друзі — всі зі мною, себе я ними виточу,
Відчую — вже когось не вистачить.
Душа, як вістря променю від зірки, —
Дивлюся солодко і гірко...

4

Дивлюся солодко і гірко..
 І перевтілена у сонячнєє світло,
 Насичена соком землі, плодами осінніми й цвітом,
 Лечу по безсоння орбіті.
 Плакати сині — за мною, і хмар синюватих кільце,
 А світ гармонійно-бузковий безхмарністю в простори кличе,
 І небо, і море міняють обличчя.
 Нема небезпек метеорних, страшних —
 Флюїди веселих поривів і ясності..
 Дивлюся на тії дива
 І стверджую все те — і пісні права,
 І друзів натхненні і щирі обличчя.
 На тій би планеті мені поселиться.

5

На тій би планеті мені поселиться,
 Де друзів натхненні і щирі обличчя —
 Образ там немає, немає принижень.
 Там образ людини — всесвіту стрижень.
 Високих дум там боятись не треба.
 На лицемірство немає потреби!
 І можна бути поетом..
 Поєми писати, захоплюватися сонетом.
 Незнані там заздроців химери,
 Бо на моїй планеті всі — Гомери.
 В них правда з вигадкою поряд,
 Та факти не бувають лживі.
 Й не переконує підлота,
 І не погрожує банальність
 Новонародженим думкам.
 Там почуттям пошана.
 І право кожного на щастя, на кохання.
 І кожна мить там унікальна!

6

І кожна мить там унікальна!
 І право кожного на щастя, на кохання,
 Але не в прагненні прожити легко,
 Зневаживши й принизивши когось.
 Там, поважаючи жінок, плакають чисті мислі,
 Оберігають їхнє право в танці і в труді,
 І возвеличують тоді,
 Коли вона пораненого з-під замету відкопає
 І вилікує, й серцем відігріє..
 О жінко! Твоя любов велика й многолика!
 Натхненні серця почуття,
 Немов вечірні думи, проміння світанкові,
 І переливи райдуг самоцвітних,
 І пахоці троянд розквітлх
 Від Тебе линуть до всіх народів рівних.

Я БАЖАЮ ТОБІ ДОРІГ

Вірші Н. Геддовської

Музика О.Летичевського

Повірно *mf*

Я ба - жа - ю то - бі до -
ріг, щоб всі - ха - лись то - бі сто - ве - сен, для за -
чаїття по - вних сві - тів, щоб з не - ла - ма - них крил і
ве - сел ви - рос - та - ли са - ди цві - тить.

The musical score is written in 6/8 time and consists of a vocal line and a piano accompaniment. The piano part features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes. The vocal line is in a soprano range and includes lyrics in Ukrainian. The score is marked 'Повірно' (Moderato) and 'mf' (mezzo-forte). The piece concludes with a final chord in the piano part.

Я бажаю тобі доріг

*Я бажаю тобі доріг,
Щоб всміхались тобі сто весен
Для початку нових світів,
Щоб з поламаних крил і весел
Виростали сади цвітінь.*

*Щоб із райдуг-польотів дуги
Возвишали в тобі земне,
Щоб ти радість ділив із другом,
А у горі згадав мене,
Я бажаю тобі доріг.*

*Щоб приходила муза часто,
Говорила тобі: — Ходім!—
І ходив ти дорогами щастя,
Протириччями стодорожий,
Не забувши дороги в дім.*

*Не забувши доріг до себе,
До людей ти будуй мости,
Ну а більшого і не треба —
До людей, як до себе йти,
Я бажаю тобі доріг.*

РОМАНСИ

в джазовому стилі

на вірші

НАТАЛІ ГЕБДОВСЬКОЇ

МУЗИКА ОЛЕКСАНДРА ЛЕТИЧЕВСЬКОГО

Літературно-художнє видання

ГЕБДОВСЬКА

Наталя Олександрівна

АНДРОМАХА

Спогади, вірші

Редактори:
В. Г. Запорожець,
Г. Г. Лозинська

В оформленні
використано фотографії
з архіву автора
Фоторетуш В. Б. Пасічника

Макет і художнє оформлення:
Н. В. М'ясковської, О. С. Тичиніної
Коректор С. М. Кирпа
Комп'ютерна верстка О. С. Тичиніної
Палітурні роботи виконали:
Н. В. Гнатюк, Т. Ю. Замішайло,
Я. П. Намака

Підписано до друку 15.05.2002.
Формат 60x84¹/₁₆.
Гарнітура "Лазурська". Папір офсетний №1.
Ум. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 5,81.
Наклад 500. Зам. 02—17.

Університетське видавництво "Пулсари".
Адреса видавництва і друкарні:
04071, Київ-71, вул. Межигірська, 7/16 Д.
Тел. (044) 416-12-75.
E-mail: mail@pulsary.com.ua
<http://www.pulsary.com.ua>

Гебдовська Н. О.

Г27 Андромаха: Спогади, вірші. — К.: Унів. вид-во "Пулсари", 2002.— 112 с.— іл.

ISBN 966-7671-42-9

Новій книжці Наталі Гебдовської можна було б дати назву "Книга про себе". Однак їй хибно було б розглядати як твір автобіографічний, бо за епізодами з власного життя, за описом тих людей, з якими довелося їй працювати, грати в кіно і на театральних сценах, за описом суспільних подій, учасницею яких авторці довелося бути, прочитується життєпис цілого покоління, вимальовуються риси епохи — тривожної і складної.

ББК 84.4УКР6